

STARK TILLSAMMANS

EKO- BROTTLIGHET I HANDELN

HANDELS
RAPPORTSERIE 2018:1

**En genomgång och analys av brott
som drabbar välfärdssamhället**

Handels utredningsgrupp • Martin Rosenström

Innehåll

Sammanfattning	3
Abstract (in English)	4
1. Vad är ekobrottslighet?	5
1.1 Introduktion	5
1.2 Vad är ekobrott och varför är denna brottslighet svår att bekämpa?	7
1.3 Vilken samhällsutveckling påverkar ekobrottsligheten?	11
2. Ekobrottsligheten i handeln	14
2.1 Dolt värdeskapande inom handeln	14
2.2 Svarta löner inom handeln	17
2.3 Punktskattebrott	22
2.4 Momsskattebrott och avancerad ekonomisk brottslighet	26
2.5 Utbredning av skattefusk inom handeln	31
2.6 Fusk med anställningsstöd	32
3. Hur kan ett ekobrott inom handeln upptäckas och vad gör man när man misstänker ekobrott?	34
4. Slutsatser	36
Vilka typer av brott förekommer inom handeln?	36
Appendix	39
Källförteckning	40

Sammanfattning

Ekonomisk brottslighet drabbar anställda, seriösa företag och samhället hårt. Det är därför en typ av brottslighet som det är viktigt att motverka för såväl fackliga organisationer, arbetsgivarorganisationer som myndigheter. Denna rapport utgör en första kartläggning av ekonomisk brottslighet inom handeln. I det inledande kapitlet analyseras vad som menas med ekonomisk brottslighet. Olika aspekter av varför denna typ av brottslighet är svår att bekämpa inom handeln diskuteras. Det konstateras bland annat att ekobrottsligheten till skillnad från många andra typer av brott går ut på att dölja något. Det är döljandet som är själva brottet vilket ofta gör kriminaliteten svårare att upptäcka och väldigt komplex att utreda. Rapporten visar också att brottsbekämpningen kompliceras av att det saknas en entydig definition för vad ekonomisk brottslighet är. För att få bukt med detta begränsar sig denna rapport till att diskutera de brott inom handeln som drabbar samhället i stort, samt branschens företag och anställda.

Rapporten analyserar bland annat dolt värdeskapande, dolda löner (svartarbete), brott med moms och punktskatt och fusk med anställningsbidrag. Ett generellt problem när den ekonomiska brottsligheten ska analyseras är att dessa typer av brott har ett stort mörkertal. Detta gör det svårt att uttala sig om den exakta omfattningen. Analyser är beroende av olika former av uppskattningar. Utifrån den statistik och de siffror som finns för att analysera ekobrottsligheten inom handeln blir det dock tydligt att ekobrottsligheten inom handeln förtjänar mer uppmärksamhet, fler åtgärder och närmare kartläggning. Generellt tillhör visserligen inte handeln de branscher där ekonomisk brottslighet är mest utbredd och själva brottsligheten verkar i regel inte ske inom väl etablerade detaljhandelsföretag. Men det finns segment inom handeln som gör att summan som svartarbetet står för är ansevärd och att brott med moms och punktskatt är problem som behöver tas på allvar. Exempelvis är handeln sammantaget den bransch där värdet av svartarbete som kunnat hänföras till enskilda branscher är störst.

En effekt av detta är snedvriden konkurrens till nackdel för de etablerade seriösa aktörer inom handeln som tillsammans står för majoriteten av försäljningen. En annan effekt är att den ekonomiska brottsligheten försämrar arbetssituationen för handelsanställda. De som arbetar svart befinner sig i en utsatt position, medan de som inte jobbar svart kan få se sin arbetssituation försämrans som en konsekvens av den snedvridna konkurrensen.

För att effektivt motverka ekonomisk brottslighet i handeln behövs åtgärder. Denna rapport visar att ökad kunskap och fler kartläggningar skulle gynna effektiviteten i ett sådant arbete. Ingen aktör kan dock åstadkomma detta ensam. För att få fram nya fakta krävs ett utökat samarbete mellan aktörer såväl inom branschen som mellan branschaktörer och myndigheter. De olika aktörerna kan se olika aspekter av den ekonomiska brottsligheten. Utifrån de olika perspektiven kan kunskapen fördjupas om hur den ekonomiska brottsligheten kopplat till branschen ser ut och om hur den påverkar.

Ett av de områden som behöver kartläggas närmare vid sidan av de brott som typiskt räknas som ekonomisk brottslighet är fusk med olika former av anställningsstöd. Mot bakgrund av att subventionerade anställningar är så vanligt förekommande inom handeln finns det anledning att tro att bedrägerier kopplat till subventionerade anställningar inom branschen är ett problem att ta på allvar. Vad som är särskilt bekymmersamt med denna brottslighet är att den förutom att drabba stat och seriösa företag slår mot dem som befinner sig i de svagaste och mest utsatta positionerna på arbetsmarknaden. Åtgärder behövs, men de kräver ökad kunskap och en politik som befrämjar solidaritet. Denna rapport utgör ett första led genom att peka på dessa behov.

Abstract (in English)

This report makes for the first time a review of economic crime in the commerce sector. The introductory chapter discusses and analyzes the definition of economic crime. In this context, the report sheds light on aspects that are essential to understand why it is difficult to detect and tackle economic crime within commerce. It is for instance concluded that economic crime has the purpose of concealing, in contrast to many other types of crimes. The act of hiding is not a consequence of the crime but the crime itself, which often makes crime more difficult to detect and very complex to investigate. The report also shows that law enforcement is complicated due to the lack of a common and homogenous definition of what economic crime is. To overcome this circumstance, this report limits itself to discussing the crimes in commerce that have a negative impact of society at large, the companies and the situation of employees.

This implies that the report analyzes hidden finances (hidden value creation), hidden wages (illicit work), different forms of tax evasion and illegal malpractices concerning subsidized employment. A general problem when economic crime is to be analyzed is the large amount of unrecorded crimes. Many crimes are never detected, resulting in great uncertainty about the actual extent. Hence, analyses are dependent on different forms of estimates. From the statistics and figures available, it is evident that economic crime in commerce deserves more attention, more measures and further mapping. Generally, commerce does not belong to the industries that are most affected by economic crime or where economic crime is most widespread, but the economic crimes within the sector have yet in total a significant negative impact on state finances. For instance, commerce is the industry in which the sum of the value of illicit/undeclared work that can be traced to individual industries is greatest.

One negative effect of economic crime is distortion of competition. The victims of this market failure are the well-established and credible firms that together accounts for the chief part of the turnover. Another great concern is that the employees within commerce also suffer from this situation. Illicitly employed find themselves in a vulnerable position, while the remainder of workers are in risk of being exposed to worse working conditions because of the distorted competition.

From existing sources, we can get an image of the economic crime within commerce, but this report concludes that sufficient knowledge is lacking to optimally determine what actions should be taken by law enforcement, where efforts should be concentrated and how crimes can be efficiently detected. Achieving such knowledge necessitates close cooperation between industry actors and between industry actors and public authorities.

One area which is of great importance to cover in further mappings of economic crime within commerce is fraud in connection to subsidized employment. There are reasons to assume that such frauds are relatively frequent within some areas of commerce. It is vital to prevent this criminality considering that it results in exploitation of people in weak and vulnerable positions. Increased knowledge and politics that fuels solidarity is needed to deal with these frauds. This report takes the first step by highlighting the need of measures.

1. Vad är ekobrottsligheten?

1.1 Introduktion

Att i strid med lagen undanhålla eller tillgodogöra sig ekonomiska medel (oftast pengar) för egen vinning på samhällets bekostnad är en allvarlig och utbredd form av brottslighet¹. Denna form av brottslighet inom näringsverksamhet återfinns under samlingsnamnet ”ekobrottslighet”². Denna rapport belyser ekobrottsligheten inom handeln.

Rapporten skrivs mot bakgrund av att ekobrottsligheten i handeln aldrig tidigare har analyserats i sin helhet och att det finns indikationer på att ekonomisk brottslighet inom handeln är ett problem som behöver uppmärksammas. Flera kartläggningar och uppskattningar har exempelvis pekat på en betydande förekomst av svarta löner inom handeln. Vissa delar av detaljhandeln har pekats ut som särskilda problemområden (SKV, 2007; SKV, 2014). Det är därmed inte sagt att ekobrottsligheten är särskilt utbredd inom handeln eller vanligt förekommande. I denna rapport kommer omfattningen och utbredningen att analyseras.

I rapporten beskrivs den ekobrottslighet inom handeln som drabbar hela samhället samlat, vilket inte tidigare har gjorts. Rapporten syftar till att öka kunskapen och medvetenheten om de problem som finns inom och kopplat till handeln, som underlag för att göra den till en sundare sektor där anställda kan känna trygghet och där alla verksamheter håller sig inom lagens ramar.

Ekobrottslighetens skadeverkningar

Sådana förbättringar är av stort värde för samhället i stort. Skadeverkningarna av ekonomisk brottslighet på allmännyttan är omfattande. Indirekt är alla medborgare dess brottsoffer eftersom ekobrotten drabbar välfärden. Skola, vård och alla former av trygghetssystem i samhället blir lidande, liksom förtroende för rättsstaten och demokratin. Forskare har gått så långt som att beskriva ekobrottsligheten som ”*ett hot mot välfärdssamhället*” (Jacobson et al, 2012).

Det finns inga säkra sätt att fastställa exakt hur stort bortfallet i intäkter är på grund av ekonomisk brottslighet, men det så kallade skattefelet³ sätter en slags bortre gräns. Skattefelet beräknades 2007 till 133 miljarder⁴ (SKV, 2007; SKV, 2014), vilket kan sättas i relation till statens totala skatteinkomst på cirka 1,2 biljoner 2016 (ESV, 2017:17). Hela skattefelet kan inte hänföras till medveten brottslighet, men siffran och jämförelsen ger en indikation på att den ekonomiska brottsligheten gör stor skada för samhället.

Direkt ekonomisk skada är bara en av de negativa samhällseffekterna. En annan är ökad organiserad brottslighet. En betydande del av den ekonomiska brottsligheten är systematisk och har kopplingar till yrkeskriminella och organiserad brottslighet. Detta innebär att den

1 Med olika grad av medvetenhet och beräkning (Korsell, 2007)

2 Till ekobrottslighet räknas utifrån vissa definitioner en rad andra former av brott där företag i strid med lagen skaffar sig ekonomiska fördelar, exempelvis arbetsmiljöbrott, konsument/personbedrägeri och miljöbrott inom företag (Croall, 2004; Jacobson et al 2012). Denna rapport utgår från en snävare definition och koncentrerar analysen kring den brottslighet som direkt drabbar samhället och handelsbranschen ekonomiskt.

3 Enkelt förklarar skillnad mellan den skatt som borde ha betalats och den skatt som betalats in i samhället.

4 Tros sedan dess ha minskat något, men det är svårt att fastställa (SKV, 2007; SKV, 2014)

ekonomiska brottsligheten ger näring och medel till grov kriminalitet, men också att det kan vara svårt att dra en gräns mellan legal och illegal näringsverksamhet vilket försvårar brottsbekämpning (Alalenthö, Larsson & Korsell, 2014; BRÅ 1996:5).

Ekonomisk brottslighet har också stora skadeverkningar på branschnivå. En negativ effekt är osund och snedvriden konkurrens. Företag som inte håller sig till lagen kan hålla en annan prisbild, och till slut kan ekonomisk brottslighet bli ett normaliserat beteende i en bransch (Johansen, 1990). Med detta riskerar seriösa företag med kollektivavtal och bättre anställningsförhållanden drivas bort från marknaden. Detta är bekymmersamt för branschen som sådan, men det drabbar inte minst de arbetande, såväl de som arbetar svart som legitimt anställda.

De som jobbar svart blir lidande i många avseenden. Svartarbetande befinner sig i en sårbar position utan rätt till sjukpenning, utan pensionsgrundad inkomst, utan föräldrapenning, utan ersättning vid arbetsplatsolycka, utan formella meriter, och kan bli ersättningsskyldig för obetald skatt⁵ (SKV, 2007; Ekobrottsmyndigheten, 2015). Den svart anställda saknar dessutom tryggheten på arbetsmarknaden som ett kollektivavtal innebär och det stöd och de förmåner som ett fackligt medlemskap ger. De som jobbar svart står därmed ensam och utan stöd. Samtidigt kan de som arbetar vitt bli lidande av att det finns svart arbetskraft. Snedvriden konkurrens sätter press på företag som opererar inom lagens ramar, vilket kan leda till försämringar av arbetssituationen för handelsanställda i allmänhet.

På så sätt är ekonomisk brottslighet också en viktig facklig fråga och en angelägenhet för alla anställda i branschen.

Innehåll och disposition

Rapporten förklarar i det inledande kapitlet övergripande vad ekonomisk brottslighet är. I samband med detta analyseras vad som utmärker ekonomisk brottslighet och vad som gör att den existerar. Detta ger en nödvändig bakgrund för att kunna förstå ekobrottsligheten inom handeln. I därpå följande kapitel beskrivs och exemplifieras den ekonomiska brottsligheten som förekommer inom handeln. Som källmaterial används rapporter, statistik, rättsfall och forskning på området. Samtal med personer som arbetar med att stävja ekobrott kompletterar bilden.

Alla studier av ekobrott kompliceras av ekobrottens höga mörkertal, vilket gör den exakta omfattningen okänd (Croall, 2004). Bedömningar är istället beroende av uppskattningar som kan göras utifrån olika metoder med olika styrkor och begränsningar (se vidare Bergquist, 2007). Många bedömningar är beroende av så komplicerad och tidsödande analys att de inte görs regelbundet. Detta gör att denna rapport i vissa stycken får lita sig mot material som skulle vara betjänt av en uppdatering. Målsättningen med en analys av handelns ekobrottslighet måste därför vara att ge en ungefärlig bild av brottslighetens omfattning och utbredning. Denna rapport har en sådan ansats.

⁵ Det finns samband mellan osund konkurrens, ekonomisk brottslighet och en sämre arbetsmiljö, vilket ytterligare understryker att ekonomisk brottslighet är en viktig facklig fråga. Mot bakgrund av kopplingen har Arbetsmiljöverket nyligen gjort en utredning om osund konkurrens (Arbetsmiljöverket, 2017).

1.2 Vad är ekobrott och varför är denna brottslighet svår att bekämpa?

För att kunna förstå ekobrottsligheten inom handeln behövs en mer generell förståelse för vad ekobrottslighet är, vad som kännetecknar den, vad som möjliggör den och varför den är svår att bekämpa. Av många skäl är den svår att komma åt och kartlägga. I följande avsnitt förklarar rapporten vad svårigheterna består i.

Otydligt begrepp

Det talas ofta om ekobrott, ändå är det inte helt lätt att förstå vad som menas med ordet. Vad exempelvis skadegörelse eller mord innebär är uppenbart, men ekobrott kan upplevas som ett diffust ord med oklara gränser. Att begreppet ”ekobrottslighet” kan upplevas som luddigt är ingen slump. Det beror till stor del på att det länge funnits olika sätt att definiera vad som räknas som ekonomisk brottslighet (Alaetho & Larsson, 2012; Bergqvist, 2000; Lindgren & Theandersson, 2000). Olika definitioner har haft olika syften och förtjänster, men avsaknaden av en distinkt och objektiv definition har gjort brottsbekämpningen mer komplicerad. Forskning har försökt att hjälpa den juridiska apparaten genom att ringa in fenomenet, men har kommit med skilda avgränsningar med avseende på vilka skadeverkningar, brottsoffer, typer av handlingar och typer av uppsåt som ska hänföras till ekonomisk brottslighet (Jmf exempelvis BRÅ, 2017, Lindgren, 1999, 2002; Tiedemann, 1976; Träskman, 2007).

Resultatet av detta är att det än idag saknas en entydig definition av ekonomisk brottslighet i samhället. Ekobrott är heller inget specifikt ämne som särskiljs inom lagrum som ett eget område. Detta tillsammans har bidragit till den låga grad av kunskap om ekonomisk brottslighet i samhället som Ekobrottsmyndigheten pekat på. Låg grad av kunskap om ekobrott försvårar möjligheten att identifiera brotten när de äger rum och hämmar därmed brottsbekämpningen.

Avsaknaden av en entydig definition till trots har ekobrottslighet bekämpats av rättssamhället. Myndigheter har löst problematiken genom att dela in ansvaret för brottsbekämpningen efter olika brottstyper. Ekobrottsmyndighetens ansvarsområde har begränsats till att främst gälla olika former av skattebrott och bokföringsbrott som gör att pengar undan göms beskattning inom ramen för näringsverksamhet⁶ (Ekobrottsmyndigheten, 2016)⁷. Det är också dessa typer av brott som främst kommer att diskuteras i den här rapporten för att kunna förklara de former av brott inom handeln som drabbar samhället. Svartarbete är exempel på ett typiskt brott inom denna kategori.

Svårt att upptäcka

Vid de flesta typer av brott ligger det i sakens natur att brottslingen oftast försöker undkomma bestraffning och undanröjda bevis. Detsamma gäller ekobrott. Men en skillnad mellan ekobrottslighet och många andra typer av brott är att själva momentet av att dölja något ligger i brottet som sådant. Döljandet är inte en konsekvens av brottet utan själva

⁶ Om Ekobrottsmyndighetens verksamhet se vidare Ekobrottsmyndigheten (2012)

⁷ Ekobrottsmyndigheten handhar förutom brott mot skattebrottslagen och bokföringslagen också brott mot aktiebolagslagen, brott mot EUs finansiella intressen och marknadsmissbruk samt bedrägeriärenden inom näringsverksamhet som kräver särskilt kvalificerade bedömningar. Övriga bedrägerier, bidragsbrott och korruptionsbrott benämns ibland som ekonomisk brottslighet men inryms inte inom ekobrottsmyndighetens verksamhet. Här kan företag och privatpersoner drabbas hårt inte minst av ett ökande flöde av bedrägerier online. För den som vill läsa mer om detta rekommenderas PWCs årliga rapport om ekonomisk brottslighet (PWC, 2016)

brottet. Det som ska döljas, i regel finansiella medel, är dessutom förhållandevis lätt att dölja (Engdahl, 2008). Detta gäller för ekobrottslighet inom handeln så väl som ekobrottsligheten generellt. En högt uppsatt person vid ekobrottsmyndigheten beskriver situationen som följer:

”När jag förklarar ekobrottslighetens särart brukar jag jämföra med ett mord. Har du inte en kropp så har du en försvunnen person och då finns det ett konkret tecken på att något inte står rätt till. Finns en brottsplats kanske du har konkret teknisk bevisning om inte bevisen undanröjts. Med ett ekobrott är döljandet själva poängen och det är svårt att hitta något utan att veta var du ska leta. Det finns inte samma uppenbara indikatorer.”
(Intervju, utredare vid ekobrottsmyndigheten)

Döljandet av ett ekobrott finns alltså inbakat i själva brottet, vilket gör brotten svåra att upptäcka och komma åt. Att ekobrotten dessutom sker i verksamhet som tillhandahåller varor och tjänster som i sig är lagliga bidrar ytterligare till att de kan vara svåra att spåra (Holmquist & Lindmark, 2016).

Nycklarna till att upptäcka brottsligheten finns därför ofta dolda i årsredovisningar och bokföring. Sådant material kan vara svårt att tyda för en lekman, men även för en professionell granskare eftersom det utifrån kan vara svårt att ha fullständig insyn i den löpande verksamheten. Detta gör att ekobrott ofta upptäcks mer av en tillfällighet av en granskande myndighet eller en konkursförvaltare och att mörkertalet är stort.

Att många ekobrott är väl dolda innebär att det skulle krävas närmast oändliga resurser för att upptäcka och utreda alla ekobrott. Myndigheter måste därför göra en avvägning mellan kvalitet och kvantitet. De största och mest omfattande brotten tar mycket resurser att utreda, vilket gör att bekämpningen av mängdbrotten och den totala statistiken över uppkärade brott blir lidande med ett särskilt fokus på dessa. Vice versa innebär ett fokus på mängdbrotten att de aktörer som verkligen sysslar med grov ekonomisk brottslighet kan undvika bestraffning i större utsträckning (Korsell, 2007).

Ett grundläggande problem med att upptäcka ekonomisk brottslighet är också att det inte finns något enkelt sätt att ringa in den typiska brottslingen. Hade det gjort det hade det kunnat fungera som en indikation på var det finns anledning att gräva djupare för att upptäcka brott. Brottsligheten sträcker sig alltifrån den organiserade ligan helt utanför det lagliga samhället ända till småföretagaren som lever ett helt vanligt och annars laglydigt liv.

Att ekonomiska brottslingar relativt ofta är ”vanliga” medborgare innebär ett problem i sig. Den ekonomiska brottslingen är ofta väl etablerad i samhället, en man, i 40-årsåldern som lever i äktenskap och äger sin egen bostad, enligt de forskningsstudier som gjorts (Alaetho & Larsson, 2012; Lindgren & Theandersson, 2000). Det har också visats att ekonomiska skattebrottslingar överlag har en social bakgrund motsvarande en ”medelsvensson” (Ring, 2003)⁸. Att den ekonomiske brottslingen ofta lever ett så ”vanligt” och förhållandevis välordnat liv minskar upptäcktsrisken⁹.

Även om den typiska ekobrottsligheten är en typiskt medelsvensson tyder mycket på att allt mer av den grövre ekobrottsligheten har kopplingar till organiserad brottslighet. Här

8 Det har också gjorts studier över skattebrottslingars bakgrund. Bland misstänkta och lagförda för skattebrott finns en tydlig överrepresentation av personer med yngre mödrar (under 25 år vid barnens födelse). Det finns också en överrepresentation av personer med fäder som är företagare. Men som det konstateras har ”skattebrottslingar i stort sett samma sociala bakgrund som medelsvensson” (Ring, 2003).

9 Mot bakgrund av detta har ekonomisk brottslighet traditionellt kallats ”white collar crime”. (Träskman, 1977).

ligger inte upptäcktsproblemet i att se bakom en välordnad social fasad. Utmaningen ligger istället i att kunna se bakom en fasad av avancerade brottsupplägg och i att kunna fastställa skuldbördan.

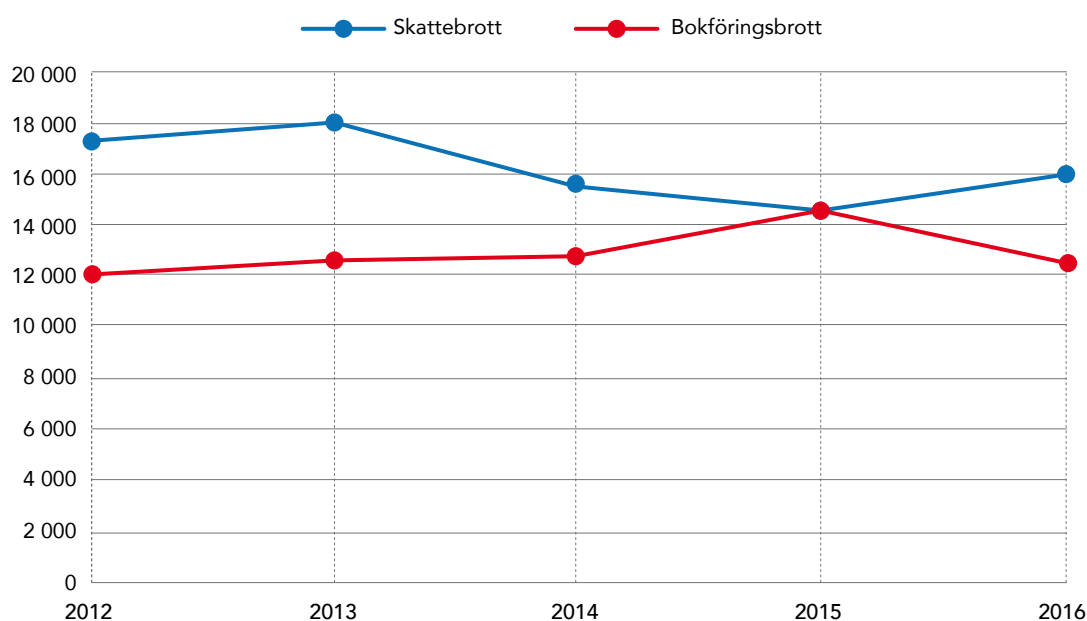
Kontentan är alltså att ekonomiska brottslingar många gånger är svåra att upptäcka. De brottslingar som lättare kan upptäckas är ofta de personer som halkar in i brottsligheten genom ett misstag eller på grund av en krissituation som får dem att börja tulla på sina egna principer (Engdahl, 2011; Waring et al, 1995; Weisburd, 2001). Dessa personers brottslighet är ofta jämförelsevis lätta att upptäcka eftersom det i regel saknas resurser och tid för att utarbeta en sofistikerad plan (Alalehto, 1999). De mest ”framgångsrika” ekobrottslingarna är således mer sällan dem som befinner sig i en svagare position i samhället.

Ytterligare en svårighet i att upptäcka ekonomisk brottslighet har varit att myndigheter generellt har haft begränsad direktåtkomst till olika uppgifter sinsemellan. Det har därför varit svårt för myndigheter att se helheten av tecken på att det kan förekomma ekonomisk brottslighet. SOU 2017:37 har presenterat vissa förslag som i några avseenden syftar till att förändra den situationen. Bland annat föreslås ökade befogenheter för Arbetsförmedlingen att begära in uppgifter som kan vara av betydelse vid beslut om arbetsmarknadspolitiska stöd. Jämte skattebrotten som typiskt räknas som ekonomisk brottslighet finns ett organiserat och utbrett fusk inom företag med olika former av anställningsstöd. Denna brottslighet behöver uppmärksammas mer som den ekonomiska brottslighet det är. Den statliga utredningen SOU 2017:37 understryker detta genom att föreslå en utvidgning av Ekobrottsmyndighetens utredningsansvar till att också gälla kvalificerad välfärdsbrottslighet.

Svårt att uppskatta omfattningen

I början av året rapporterades det om att ekobrottsligheten ökade kraftigt under 2016 (SVD, 2017-01-05). Om det verkligen var så är dock svårt att veta. Statistiken säger att antalet lagförda, åtalade och strafförelagda personer ökade med 22 %. Det finns också statistik över antalet anmälda ekobrott från BRÅ, exempelvis för grova skattebrott och bokföringsbrott (BRÅ, 2017). Utvecklingen ser ut som följer:

Anmälda Ekobrott

Statistiken ger intrycket att skattebrottsligheten har minskat något över tiden, medan bokföringsbrotten har ökat. Kan vi då utifrån diagrammet dra den slutsatsen? Tyvärr är det inte så. Anmälda brott är inte det samma som antalet brott som faktiskt har begåtts. De anmälda brotten är bara den del som upptäcks (Alalenth, Larsson & Korsell, 2014; Korsell, 2007). Med ett stort mörkertal är det svårt att med exakthet veta ekobrottslighetens omfattning och huruvida den ökar eller minskar (Ekobrottsmyndigheten, 2016)¹⁰. Croall (2004) beskriver i en rapport från Brottsförebyggande rådet den officiella brottsstatistiken som ”mycket otillförlitlig” mot bakgrund av mörkertalet. Det mest omedelbara problemet med att bekämpa ekobrottslighet är således inte att det finns ett stort antal anmälda brott som inte uppklärs, utan att majoriteten av brott inte upptäcks eller anmäls. Mörkertalet kan förväntas vara så stort att det är svårt att veta vad den rena statistiken är värd även enligt Ekobrottsmyndighetens egna utredare:

”Det är just det som är problemet, med mörkertalet. Det gör det svårt att veta exakt rent statistiskt. Om antal anmälda och uppklärade brott ökar ett visst år går det inte att per automatik anta att själva brottsligheten faktiskt har ökat. Gäller det skatte- och bokföringsbrott kan ökningen vara resultatet av fler kontroller, fler konkurser eller andra tillfälligheter. För att förstå helheten behövs annan kunskap”.

(Intervju, utredare vid ekobrottsmyndigheten)

Sådan kunskap kan fås genom att studera rättsfall, genom att kommunicera med parter som upptäcker ekobrott om deras upplevelse av läget. Men framförallt behövs uppskattningar som utifrån urvalsundersökningar och stickprov kan ge en ungefärlig bild av hur situationen ser ut. Uppskattningar för brottslighetens omfattning finns kring flera av de ekobrott som begås inom handeln. Dessa kommer att analyseras i denna rapport, men gemensamt för uppskattningarna är att det finns någon grad av osäkerhet i dem på grund av att de just är uppskattningar.

Diffusa skadeverkningar

Många gånger är skadeverkan av ekonomisk brottslighet diffus. Offren är heller inte lika tydliga när det främst är samhället i stort som drabbas ekonomiskt. Även detta komplicerar brottsbekämpningen (BRÅ, 1996; Hagan, 1989)ⁱ. Utan tydliga offer och en konkret skada kopplat till specifika offer kan det vara svårt att förstå hur allvarliga följder som den ekonomiska brottsligheten har. Det direkta sambandet mellan orsak och verkan saknas, och det saknas därför en tydlig berättelse om hur brottsligheten drabbar. Ska man hårdra det kan ekonomisk brottslighet i förlängningen göra att det inte finns pengar att köpa in utrustning som skulle kunna rädda liv till ett sjukhus, men utan ett konkret och fullständigt samband blir den orsakskedjan abstrakt. Det blir då svårt att väcka en opinion utifrån en känsla av medlidande.

Orsakskedjan blir också abstrakt när ekobrottslighetens påverkan på en bransch ska beskrivas. Det mest konkreta som finns är hur enskilda individer som arbetar svart blir lidande och hur arbetskraft utnyttjas när den ekonomiska brottsligheten begås. Det är därför viktigt att beskriva den svartarbetandes utsatta position för att förmedla budskapet om hur ekobrottsligheten drabbar.

¹⁰ Dessutom beror statistiken på hur kategoriseringen ser ut och appliceras i praktiken hos utredande myndigheter (Alalenth, Larsson & Korsell, 2014).

Attityd

Tätt kopplat till frågan om ekobrottens diffusa skadeeffekter är problemet med att ekobrottslighet många gånger inte har upplevts som särskilt allvarlig. Allmänhetens attityd kan därför stå i vägen för brottsbekämpningen. En viktig förutsättning för att ekobrottsligheten ska minska är att den upplevs som något förkastligt, fult och allvarligt. I annat fall finns en klyfta mellan rättssystemet och samhällsmoralen som begränsar nyttan av lagens bestraffningssystem. Så har det länge varit gällande ekobrott. Mönstret har observerats ända sedan ekonomisk brottslighet började studeras (Auberbt, 1952). Svartarbete är exempel på ett ekobrott som varit förhållandevis accepterat i många samhällsegment, särskilt om det förekommit i mindre skala.

Hur ser då attityden till ekobrott ut i Sverige idag? Utifrån undersökningar kan det konstateras att utvecklingen verkar gå åt rätt håll i flera avseenden. Enligt en undersökning utförd av Demoskop från 2014 har andelen av befolkningen som skulle kunna tänka sig att anlita svart arbetskraft om det inte gav någon påföljd minskat från närmare 60 % 2002 till under 40 % 2013. Viljan att jobba svart givet att det inte kommer någon påföljd har på samma sätt minskat från närmare 50 % till 30 %. Med avseende på att lämna oriktiga uppgifter till skattemyndigheten har siffran halverats (SKV, 2014).

Skatteverket gör egna undersökningar som över tid också visar en minskad acceptans av skattefusk och svartarbete. Mellan 2010 och 2016 minskade andelen som tycker det är ok eller är likgiltiga till att folk skattefuskar från 9 till 7 %¹¹. Andelen av befolkningen som tycker det ok eller är likgiltiga inför att folk arbetar svart har minskat från 17 % 2012 till 16 % 2016 (SKV, 2017¹²).

Den tydligaste attitydförändringen de senaste åren kan vi se i företagens inställning till skattefusk. Andelen företagare som tycker att det är okej eller är likgiltiga till skattefusk i andra företag har minskat från 7 till 2 %¹³.

Slutsatserna vi kan dra från dessa siffror är att acceptansen av skattefusk och svartarbete har minskat över tiden. Rimligen borde detta gynna brottsbekämpningen. En ansenlig andel av befolkningen tycker dock alltjämt att svartarbete är okej och att det är mer okej än skattefusk. En stor del av befolkningen skulle dessutom kunna tänka sig att arbeta svart eller anlita svart arbetskraft om det inte gav någon påföljd. Att fortsätta arbeta för att åstadkomma attitydförändringar är därför centralt.

1.3 Vilken samhällsutveckling påverkar ekobrottsligheten?

Sett över de senaste åren finns det inte belägg för att med säkerhet säga att ekobrottsligheten ökar. Det finns däremot pågående trender och möjlig samhällsutveckling som riskerar att leda till ökad brottslighet och större mörkertal, inte minst inom handeln. Rapporten kommer nu i korthet att presentera sådana faktorer. Utvecklingarna beskrivs utifrån BRÅ, (2017b) och Ekobrottsmyndigheten (2016), när inte andra källor åberopas¹⁴.

11 Av dem som har en uppfattning

12 Andel av dem som har en uppfattning i frågan

13 Detta säger förvisso inget om attityden till det egna företaget, men det visar på en minskad allmän acceptans för skattefusk.

14 Baserat på skrifter från ekobrottsmyndigheten. I huvudsak Ekobrottsmyndigheten, 2016 och BRÅ, 2017.

Digitalisering

Digitalisering är en samhällsutveckling som har omvälvande effekter. En sak som radikalt förändras är förutsättningarna för att bekämpa ekonomisk brottslighet. Digitaliseringen har skapat förutsättningar för nya typer av bedrägerier som kan vara svåra att komma åt. Det sätter rättsstaten på prov. Vad som komplicerar situationen ytterligare är att den digitala världen inte är bunden till fysiska platser på samma sätt som i det analoga samhället. Digitaliseringen har underlättat för ekonomisk brottslighet med internationella förgreningar. Digitala lösningar skapar en sårbarhet och en brist på spårbarhet.

Det rapporteras dagligen om nya former av personbedrägerier i digitaliseringens kölvatten. Identitetsstöld, virus som sprids med krav på lösensumma, stöld av lösenord som används för olika former av bedrägerier hör till denna typ av brottslighet. Men faktum är att bristen på spårbarhet och platsbundenhet i en mer digital värld också i större utsträckning möjliggör ”klassiska” brottsupplägg där samhället lider ekonomisk skada. Etablerade metoder för att skattefuska har exempelvis fått fler internationella förgreningar. Detta försvårar möjligheten att upptäcka och stävja brottsligheten (Larsson, 2012). E-handel med varor över landsgränserna skapar exempelvis en ny mobilitet som kan göra skattebrott lättare att genomföra.

Ökad mobilitet och internationalisering

I EU:s handelspolitik finns idag en uttalad strävan efter att uppnå friare rörlighet för pengar, tjänster och arbetskraft. Avskaffandet av olika former av handelshinder genom harmonisering av regelverk är också en del av den unionsgemensamma politiken. Gällande ekobrott medför en friare rörlighet nya utmaningar när det gäller att förhindra, upptäcka och bestraffa ekonomisk brottslighet (Jacobson et al, 2012). Det spår på den internationalisering av brottsligheten som underlättas av digitalisering. Ett exempel på detta kopplat till handeln är nya former av punktskattebrottslighet där varor som förut smugglades mellan länder förs lagligt in (se vidare kapitel 2).

Trenden att den mer avancerade och grövre ekobrottsligheten går över landsgränserna med tydliga kopplingar till olika former av organiserad brottslighet beskrivs av Ekobrottsmyndigheten. Utvecklingen innebär utmaningar för brottsbekämpande myndigheter. Nya tankesätt och ökat samarbete över landsgränserna är nödvändiga för att hantera den internationaliserade handeln.

Politiskt läge

Att arbeta med att förändra straffskalor och skärpa straff kan vara en del av att bekämpa ekonomisk brottslighet. Genom detta tacklar man dock inte de grundläggande problemen bakom brotten. Här spelar politiken en roll för att bryta den samhällsutveckling som bidrar till att det finns ekonomisk brottslighet. Det hävdas ofta att ekonomisk brottslighet motiveras av ett högt skatteläge. Sambandet är dock omtvistat och mot bakgrund av att skatteintäkter behövs för att finansiera ett fungerande välfärdssamhälle är det viktigt att tackla problemet från andra vinklar. Att medvetandegöra brottslighetens skadeverkningar är en aspekt för att minska acceptansen hos de ”vanliga” medborgare som begår ekonomisk brottslighet. Något som också är centralt är att föra en effektiv politik för full sysselsättning med jobb under goda arbetsvillkor. Genom det erbjuds ett alternativ till att ägna sig åt ekonomisk brottslighet och den organiserade brottslighet som den kan ha kopplingar till.

För många ekonomiska brottslingar är brottsligheten ett symptom av att vara i en trängd position, att vara marginaliserad i samhället.

Den ekonomiska brottsligheten kan också näras av att inte kunna knyta an till andra människor i samhället. Det är därför överlag viktigt att upprätthålla en inkluderande välfärdsmodell inom politiken som skapar solidaritet och en kollektiv identitet för att hålla nere brottsligheten. Forskning har visats att brottslighet närs av politik som skapar ett klimat av splittring, intolerans och en osund form av individualism. Avregleringar och privatiseringar är exempel på reformer som kan ha den effekten på ekonomisk brottslighet (Alvesalo, Tombs, Virta & Whyte, 2006; Calvita et al, 1997; Coleman, 1998; Messner & Rosenfeld, 2001; Mestrovic, 1991).

Bekämpandet av ekonomisk brottslighet är således starkt beroende av vilka vägval som görs i det politiska systemet och vilken slags politik vi gynnar när vi lägger vår röst i ett val. Politiska reformer av viktiga. Av yttersta vikt i dagsläget är att ta krafttag mot arbetskraftsexploatering i syfte att komma åt svartarbetet. Kopplat till detta är bekämpandet av människosmuggling, handel med arbetstillstånd, korruption, arbetsmiljöbrott och människohandel.

Frågan om ekonomisk brottslighet och politik kan inte bara ses från ett samhällsperspektiv, utan också från ett branschperspektiv. Det finns anledning att fundera över politiska vägval mot bakgrund av hur politiken påverkar branscher som handeln. Forskning har visat att så kallade "kontantbranscher" löper stor risk för ekonomisk brottslighet, vilket inbegriper segment av detaljhandeln. En anledning till detta är uppenbarligen att hög grad av kontanthantering möjliggör ekonomisk brottslighet. Men man kan också fråga sig om det finns karaktärsdrag hos branscherna som möjliggör den ekonomiska brottsligheten. Forskning har visat att kontantbranscher karakteriseras av tillfällig arbetskraft, hög personalomsättning och relativt låg utbildningsnivå (Jacobson et al, 20012; Kellgren & Rosenlöf, 2014). Mot bakgrund av detta är det värt att undersöka hur en politik för trygga heltidsjobb med en utvecklad yrkeskunskap kan motverka ekonomisk brottslighet i en bransch som handeln. Otrygghet skapar en svagare ställning på arbetsmarknaden och personer med en svagare ställning kan utnyttjas som verktyg för ekonomisk brottslighet. Detta har vi kunnat se tydliga och skrämmande exempel på i hur personer med anställningsstöd vid arbetsförlagda insatser exploateras i upplägg som innebär ekonomisk brottslighet (BRÅ, 2015:8)

Facklig styrka

Att ha en väl fungerande facklig modell där det slås vakt om goda arbetsförhållanden är en god förutsättning för bekämpningen av ekonomisk brottslighet. Genom facklig närvaro och medlemmars uppmärksammande av missförhållanden kan ekonomisk brottslighet upptäckas och stävjas. Särskilt mot bakgrund av att det har påvisats ett samband mellan sämre arbetsmiljö och olika (andra ¹⁵) former av ekonomisk brottslighet finns det belägg för att lyfta fram fackets roll som instrument för att bekämpa ekonomisk brottslighet (Arbetsmiljöverket, 2017). Resultat av aktivt fackligt arbete för att motverka ekonomisk brottslighet har vi bland annat kunna se tydligt inom byggbranschen.

Att slå vakt om den fackliga modellen är därmed ett sätt att hålla den ekonomiska brottsligheten i schack. En politik som försvagar partsmodellen kan öppna för ökad ekonomisk brottslighet.

¹⁵ Ibland räknas arbetsmiljöbrott som ekonomisk brottslighet

2. Ekobrottsligheten i handeln

Rapporten kommer nu att analysera ekonomisk brottslighet inom handeln uppdelat efter typ av brottslighet. Analysen kommer att ge en bild av vilka former av brott som förekommer och vad som kännetecknar handels ekobrott. Genom analysen ges också en indikation om omfattningen utifrån uppskattningar som gjorts, för branschen som sådan och handeln i jämförelse med andra branscher.

2.1 Dolt värdeskapande inom handeln

Ekonomisk brottslighet syftar ofta till att dölja verksamhet (värdeskapande aktiviteter) för att undvika beskattning. Detta yttrar sig i oredovisad försäljning när det sker inom handeln. Verksamhet som är produktiv men dold sägs tillhöra den dolda ekonomin. Handeln har en dold ekonomi men det går inte rakt av att dela upp branschen i en dold och en redovisad sektor med avseende på företag. Alla företag har inte alltigenom dold eller redovisad verksamhet. Ett företag kan ägna sig åt försäljning där merparten av köp och försäljning redovisas korrekt, men där en del varor säljs under bordet. Det kan exempelvis gälla försäljning av importerade tobaksvaror för att undvika punktskatt¹⁶.

När man är intresserad av hur stor en ekonomi eller en bransch är talar man ofta om omsättning (i handelns fall huvudsakligen försäljning)¹⁷. När den dolda ekonomins omfattning diskuteras från ett myndighetsperspektiv är detta dock mindre intressant varför den dolda ekonomin inte brukar analyseras på det sättet. För att förstå varför kan vi titta på ett tillspetsat och förenklat exempel:

”Firma Grill och Båg” är ett enmansföretag som oredovisat säljer hemmagrillar via nätet. Grillarna köps in för 300 kronor. Under en månad säljer man 20 000 grillar för 301 kronor, utan att redovisa köp och försäljning”.

Skulle vi mäta den svarta ekonomin i försäljning skulle ”Firma Grill och Båg” framstå som ett företag med en dold verksamhet av signifikanta mått med 6 miljoner av oredovisad försäljning på bara en månad. För grillmarknaden kan företagets närvaro därigenom bli skadlig, med negativa bieffekter av snedvriden konkurrens. I den meningen är den dolda försäljningen ett markant problem. Men rent praktiskt är värdet av den dolda försäljningen i ”Grill och Båg” väldigt begränsad. Mellanskillnad mellan inköpskostnad och försäljningskostnad på grillarna är sammantaget inte mer än 20 000 kronor. Detta är enkelt förklarat vad företaget döljer från samhället och speglar vad den dolda försäljningen är värd ur samhällssynpunkt¹⁸.

Man brukar därför diskutera värdet av den dolda verksamheten för att få en slags bild av den dolda ekonomins omfattning. Det gör man genom att mäta det så kallade förädlingsvärdet. Detta är mervärdet som företaget skapar genom sin verksamhet och som gör det möjligt att ta ut ett visst pris för varan. SCB beskriver förädlingsvärdet som ”ett mått som kan användas för att förklara skillnaden mellan vad företaget tar ut för sålda varor och tjänster och vad företaget fått betala för dessa” (SCB, 1999). Denna differens visar värdet av en verksamhets arbete (produktion), i en dold verksamhet värdet av den produktion som undanhålls beskattning¹⁹.

¹⁶ Särskild skatt hänförd till enskilda varor.

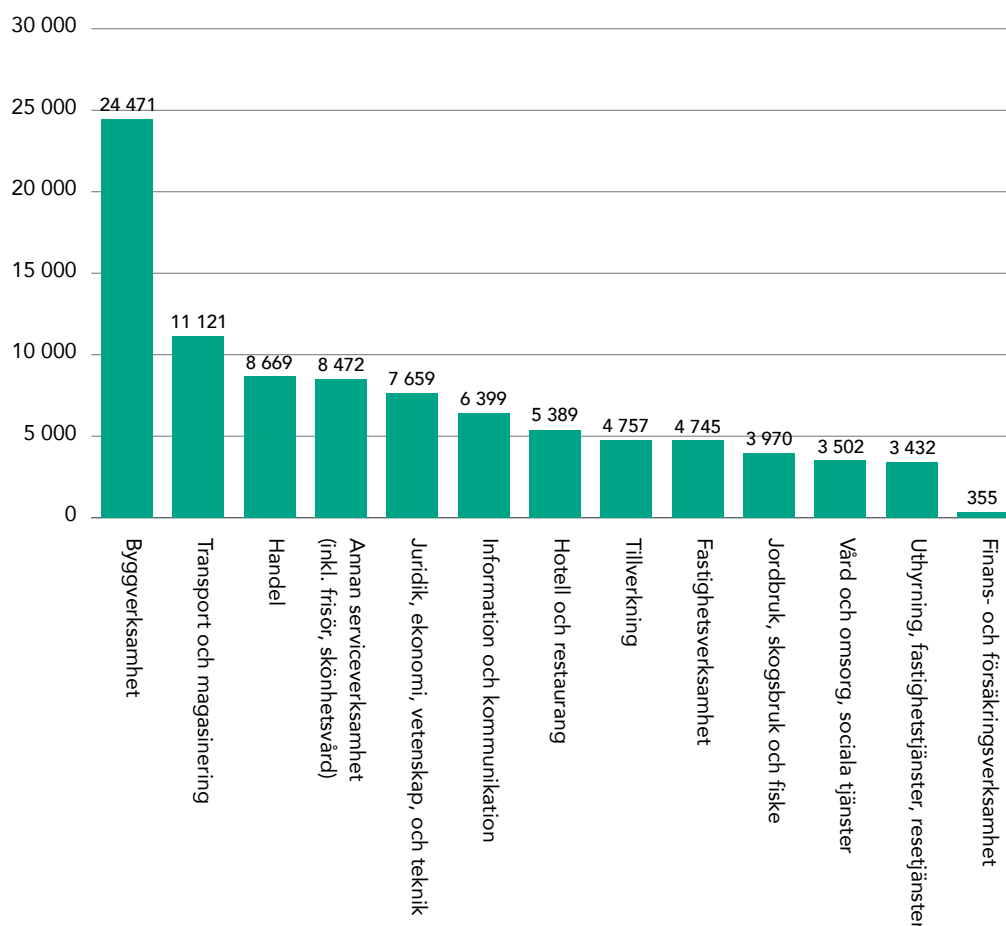
¹⁷ För en genomgång av hur omsättning förhåller sig till försäljning, se Carlén & Rosenström, 2016.

¹⁸ Resten av värdeskapandet sker utanför företagets ramar.

¹⁹ I ett företag räknas detta ut rent tekniskt genom att addera rörelseresultatet till personalkostnaderna. ($F = P_k + Rea +$ avskrivningar). Personalkostnaderna speglar tillsammans med eventuell vinst från rörelsen vilket värde kärnverksamheten har adderat.

Eftersom dolda verksamheter är dolda finns det inga transparenta och säkra siffror på hur mycket värde (produktivitet) de sammantaget står för i enskilda branscher. Skatteverket har dock gjort uppskattningar som ger en ungefärlig bild av olika branschernas dolda värdeskapande utifrån undersökningar. Metoder har använts som gör det möjligt att minimera problematiken av att det inte finns färdiga siffror på den dolda ekonomins produktion. Följande diagram visar branschresultaten från den senaste undersökningen som publicerades 2014 (SKV, 2014):

Produktivitet från dold ekonomi

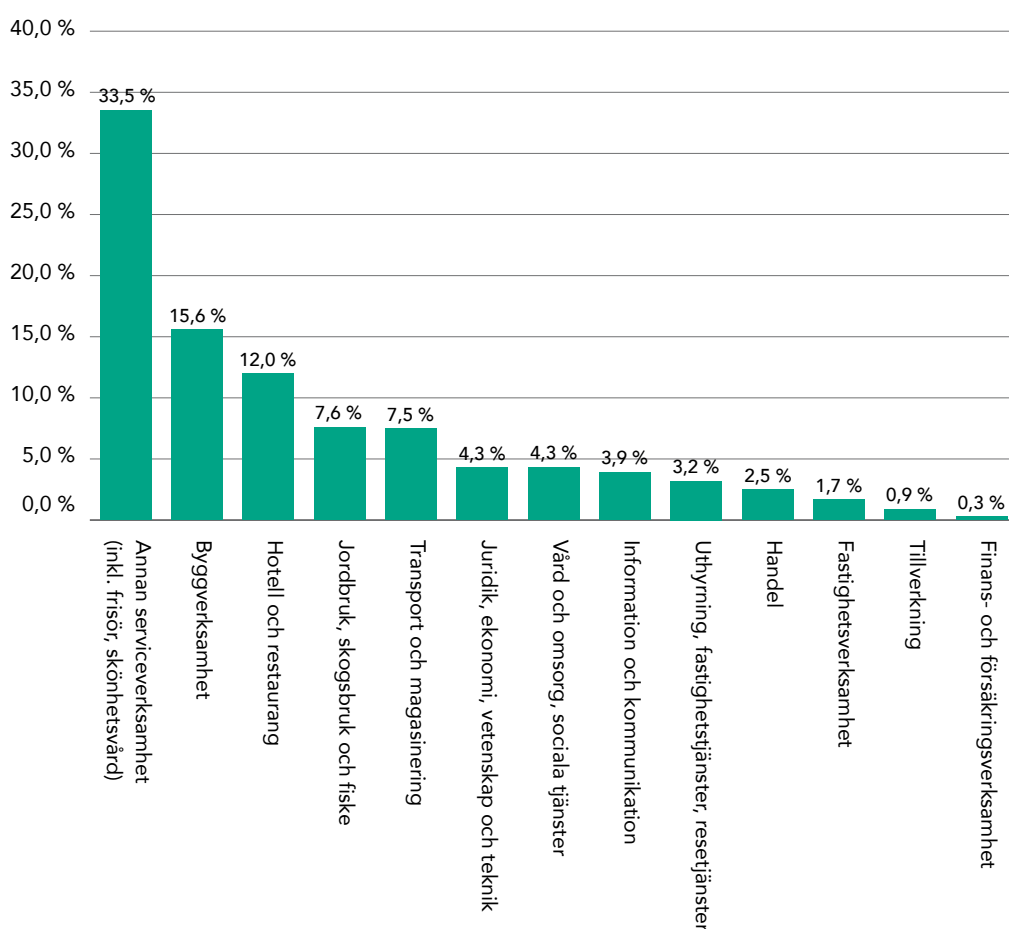

Resultaten visar att handeln utgör den bransch som sammantaget har tredje mest dolt värdeskapande, närmare 9 miljarder. Den dolda ekonomins produktivitet är lång ifrån så stor som den i byggbranschen, men den är närmare dubbelt så stor som i tillverkningsindustrin, i absoluta tal. Detta betyder i praktiken att det inom handeln finns en jämförelsevis ansevärd mängd intäkter som aldrig genomgår beskattning.

Att utifrån detta resultat beskriva handeln som en problembransch när det gäller dolt värdeskapande är dock en förenkling. Resultatet säger ingenting om huruvida det dolda värdeskapandet utgör en stor del av branschens totala värdeskapande. Förenklat uttryckt säger resultatet ingenting om handelns dolda produktivitet är stor i förhållande till branschens storlek, när alla delar av handeln har sammanräknats²⁰. Gör vi en sådan uträkning blir bilden en annan (SKV, 2014).

²⁰ Resultatet kan inte brytas upp i delbranscher utifrån det material som finns tillhanda

Dold produktivets andel av total produktivitet (%)

Diagrammet visar att handelns dolda värdeskapande utgör en jämförelsevis liten del av branschens värdeskapande. Med andra ord är det branschens stora storlek och stora totala värdeskapande som gör att handeln tillhör de största dolda värdeskaparna räknat i kronor. Bilden bekräftar den allmänna uppfattningen om att frisörbranschen, byggverksamhet, jordbruk/skogsbruk och transport är särskilda problembanscher när det kommer till dold ekonomi.

Bilden av handelns dolda värdeskapande blir därför delad. Sett till det totala värdeskapandet i branschen är värdet från den svarta ekonomin ganska begränsad, i den bemärkelsen utmärker sig inte handeln som en problembansch. Samtidigt är handelns dolda produktivitet totalt sett bland de största, vilket gör det viktigt att uppmärksamma och komma till rätta med förekomsten av dold verksamhet inom handeln.

Värdet av handelns svarta produktivitet kan som visats förväntas ligga kring 9 miljarder kronor. En intressant fråga är vad som skulle hända ur samhällsekonomisk synpunkt om alla dessa miljarder hade redovisats. Den frågan är tyvärr omöjlig att räkna på. Hur den förändringen skulle påverka beror på företagets prissättning, försäljning och kunders köpmönster. Vi vet därför inte hur förändringen skulle påverka handelns skatteunderlag. Vi kan dock konstatera att det dolda värdeskapandet undanhåller pengar som borde legat som underlag för skattebetalningar. Vi kan också slå fast att det dolda värdeskapandet bidrar

till att snedvrیدا konkurrensen och undergräva förtroendet för skattesystemet, vilket kan leda till skattebortfall. I de fall dold verksamhet är kopplad till annan kriminell verksamhet finns ytterligare ett skäl att motarbete förekomsten.

2.2 Svarta löner inom handeln

Att arbeta svart innebär att arbeta för en inkomst som inte redovisas. Skatteverket definierar svarta inkomster som ”ersättning för utfört arbete som ska skattas i Sverige men som man inte redovisar till skatteverket” till egenföretagare eller anställda (Skatteverket, 2007).

Det finns en koppling mellan begreppen svart verksamhet/svart värdeskapande och svartarbete/svarta löner, men det är viktigt att skilja på dem eftersom det inte är samma sak. När vi talar om svarta löner är det inte själva verksamheten och dess totala värdeskapande som döljs utan dess löneutbetalningar (löner och förmåner) för att undkomma skatt.

Då en verksamhet är helt dold kan den inte göra något annat än att betala svarta löner. Då är både verksamheten (köp och försäljning) och lönerna dolda²¹. Det finns därför inte sällan ett samband mellan dold verksamhet och svarta löner. Men även en verksamhet som redovisar alla sina intäkter vitt kan hitta sätt att betala ut svarta löner. Företag kan alltså ha en vit verksamhet med svarta löner. Detta kan återspegla sig i siffror för svarta löner i en bransch som kan te sig överraskande höga i förhållande till det dolda värdeskapandets värde. Handeln kan i viss utsträckning ses som en sådan bransch.

Principer för svarta löneupplägg inom handeln

Principerna för hur upplägg med svarta löner kan se ut är desamma inom handeln som i andra branscher. För att kunna betala ut svarta löner kan ett handelsföretag underlåta att redovisa intäkter, varav en del går till att betala ut löner som är oredovisade och därmed undanhållna beskattning. Intäkter som redovisas kan också användas till svarta löner, men om denna ljusskyggare del av verksamheten pågår i större utsträckning kan redovisningen se misstänkt ut. Om intäkterna är stora i förhållande till personalkostnader sett till verksamhetens natur är det en varningsklocka. Ett handelsföretag kan alltså jämföras med likvärdiga företag för att få en indikation på om det kan pågå oegentligheter.

Redovisning av andra kostnadsposter som verkar märkliga kan vara en annan indikation på svartarbete. I många fall skapar företaget som betalar ut svarta löner nämligen också luftfakturer.²² Detta gör företagen för att undvika att betala mer vinstskatt. När personalens löner undanhålls beskattning innebär det att årets resultat ökar. Med detta ökar vinstskatten, vilket då begränsar nyttan av brottsuppläget med att betala ut svarta löner. Men om företaget samtidigt konstruerar falska kostnader dras årets resultat ned. Företaget undviker då den ”ofördelaktiga” skatteeffekten av ökad vinst. Eftersom kostnaderna inte existerar i praktiken frigörs dessutom pengar för att betala svarta löner och summan som ska betalas i moms minskar²³. Detta gör sammantaget svartarbete i kombination med luftfakturer till en ”attraktiv” helhetslösning för företaget som har svartarbetskraft (Kronqvist, Runesson & Sörgård, 1997).

21 De dolda lönerna är då en del av det dolda värdeskapandet.

22 Falska fakturer på något som företaget i praktiken inte köpt.

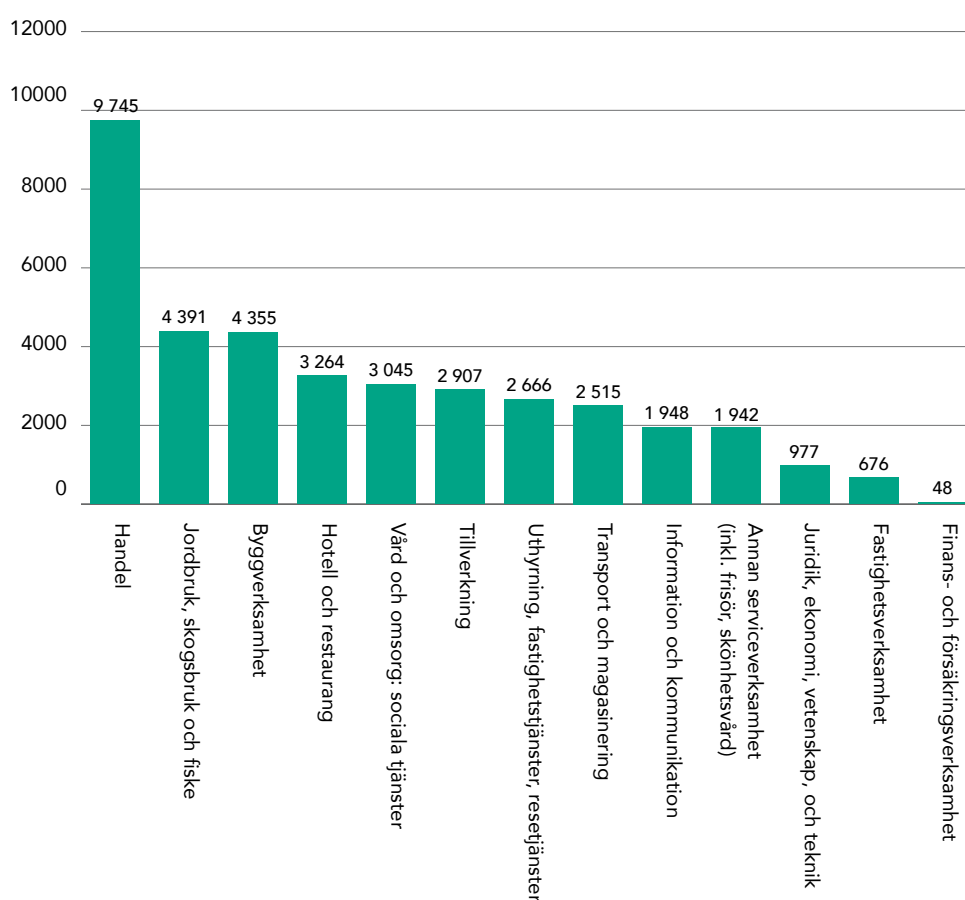
23 Vilket gör att det här uppläget också innebär ett momsbedrägeri. Detta visar hur olika slags ekonomiska brott är sammanlänkade. Ofta innehåller en modell för ekonomisk brottslighet flera brottsliga handlingar där flera lagrum blir aktuella. Om momsbrott, se vidare kapitel 2 avsnitt 4.

Svarta löner kräver tillgång till kontanter. Risken för/möjligheten till att det finns svarta löner är därför större i kontantintensiva branscher. Detta gör att det inom delar av handeln finns större risk för svarta löner än inom exempelvis tillverkningsindustrin. Men det går även att genom avancerade brottsupplägg tillskansa sig kontanter i verksamheter med mindre av kontanter i kärnverksamheten. Det kan röra sig om brottsupplägg där kontanta medel tillförs ett bolag genom att falska fakturor betalas till ett annat bolag som sedan återför likvida medel. Märkliga fakturor är då indikation på att något inte står rätt till.

Svarta löners omfattning inom handeln

Hur mycket uppgår då de svarta/dolda lönerna till inom handeln? Följande diagram visar de svarta inkomster som gått att spåra till specifika branscher i Skatteverkets senaste uppskattning (SKV, 2014):

Svarta löner (mdkr)

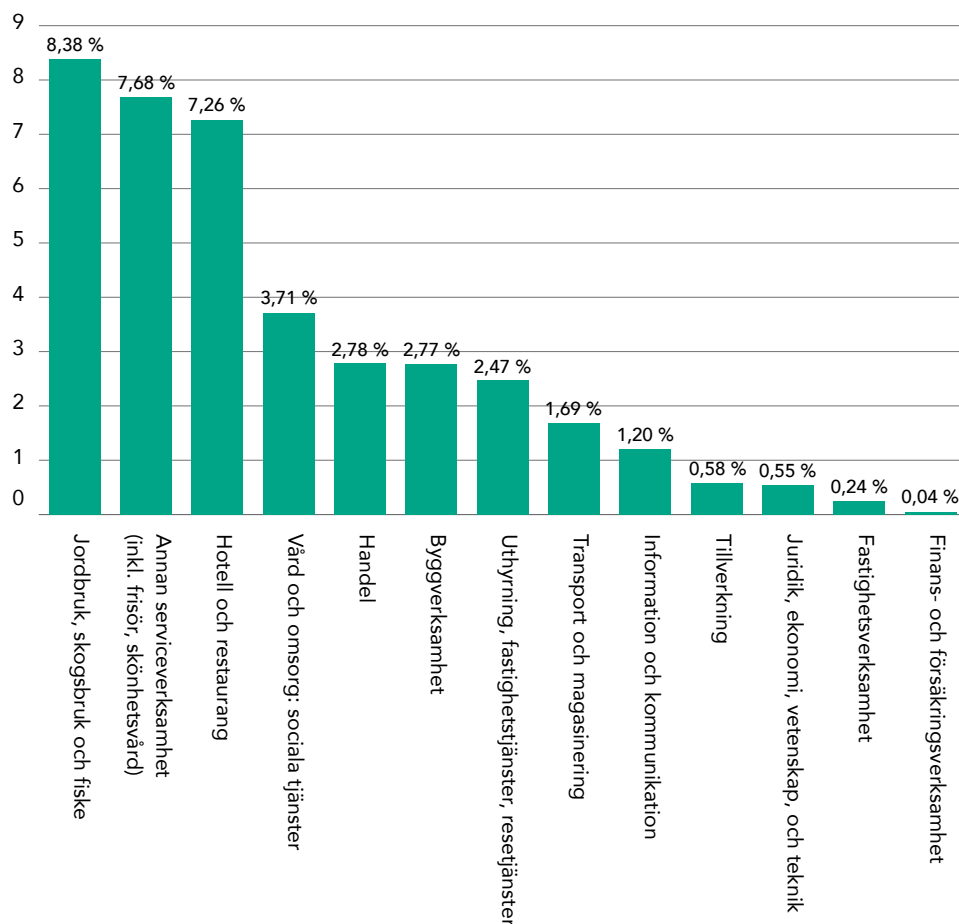

Diagrammet visar att handelssektorn i sin helhet utmärker sig vad gäller totala svarta löner. Närmare 10 miljarder kronor av inkomst undanhålls beskattning. Detta innebär att summan av de svarta lönerna inom handeln som kunnat fastställas är mer än dubbelt så stor som i någon annan bransch. Branscher som byggverksamhet och hotell/restaurang ligger här långt ifrån. Jämfört med industrin är skillnaden ännu större. Resultatet ger också en indikation på att svarta löner i viss utsträckning förekommer i handelsföretag med redovisad verksamhet²⁴.

²⁴ Höga svarta löner i förhållande till dolt värdeskapande

För att få en mer komplett förståelse för svartarbetets omfattning är det dock viktigt att sätta värdet av branschens svarta löner i relation till branschens totala värdeskapande. En sådan jämförelse ger följande resultat:

Svarta löner i förhållande till produktivitet

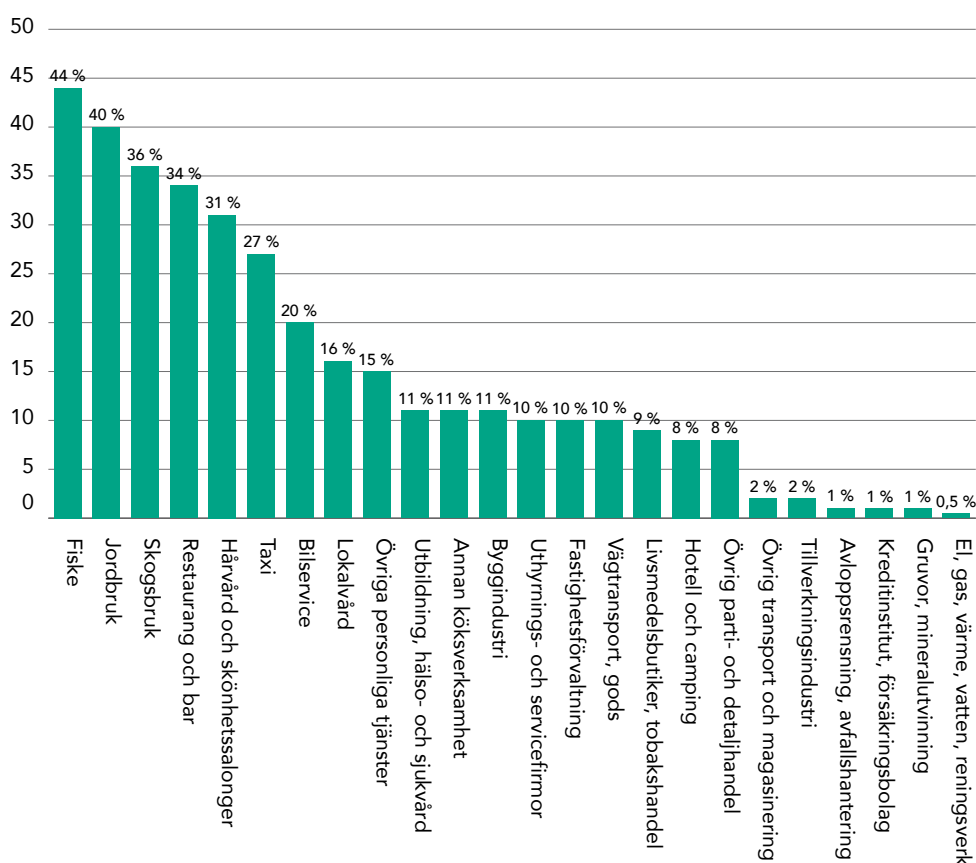

Diagrammet visar att svartarbetet utgör en liten del av handelns värdeskapande, 2,8 %, i jämförelse med de mest problemdrabbade branscherna. Att handeln hamnar högst upp i listan när det kommer till det totala värdet av svarta löner beror således delvis på att handeln sammantaget är en så stor bransch. Men som statistiken visar hör handeln ändå till de största problembanscher när värdet av svarta löner sätts i relation till branschens värdeskapande. Handeln ligger långt över branscher som tillverkningsindustri, ekonomirådgivning och finansbranschen. Frågan om svartarbete inom handeln behöver därför tas på allvar.

Var förekommer svartarbetet?

Utifrån den mest aktuella statistik som finns är det svårt att veta var inom handeln som svarta/dolda löner förekommer. En tidigare SCB-kartläggning har dock gett en indikation på var svartarbete är mer utbrett (SCB, 2008):

Dold arbetsinkomst andel av arbetsinkomst

Resultaten ger en indikation på att framförallt delbranschen som ägnar sig åt bilservice och försäljning av reservdelar utmärker sig. Inom detaljhandel och partihandel mer generellt verkar inte problematiken vara lika kännetecknande för handelsbranschen. Problematiken förekommer dock inom alla segment av handel, vilket sammantaget bidrar till den jämförelsevis höga totalsumman för svarta löner inom branschen.

Hårvård och skönhetsalonger

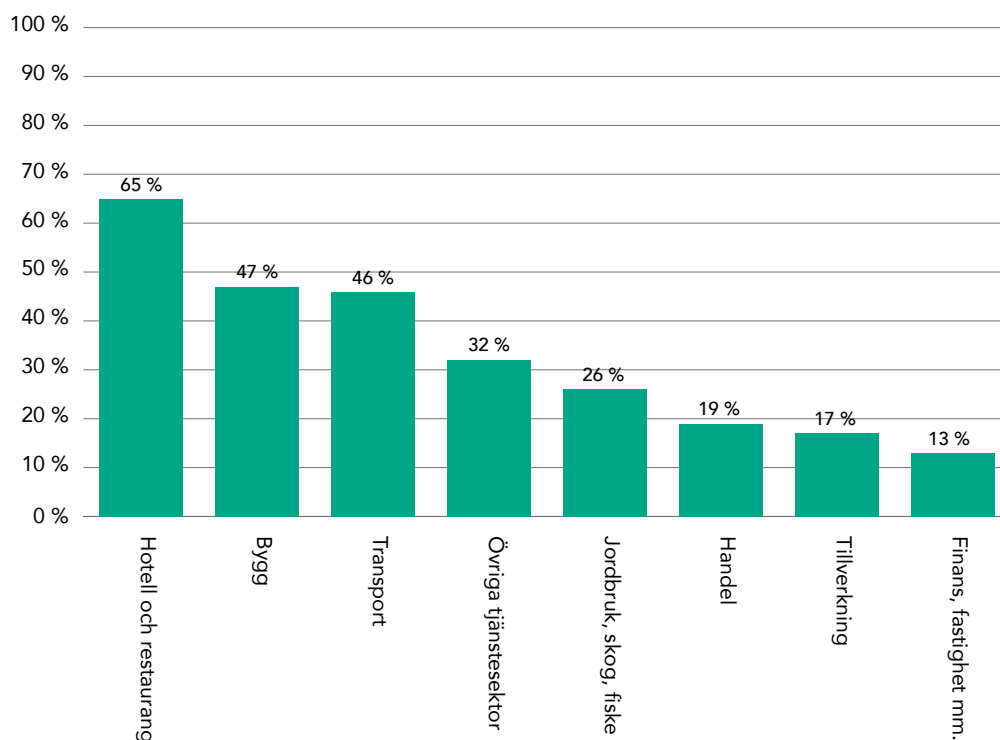
Hårvård är ett av handels avtalsområden. SCBs uträkningar visar att detta historiskt har varit en problembans. Mot bakgrund av detta infördes tvång på personalligare. Denna förändring tycks ha haft en viss positiv effekt på redovisningen av vita löner, åtminstone initialt, varför andelen svart inkomst möjligen är lägre idag (SKV, 2015). Frisörbranschen är dock en av de branscher där svartarbete är ett problem. Utbredningen är dock svår att kartlägga. Detta beror bland annat på att produktion och konsumtion sker samtidigt. Det gör det svårt att spåra kontanter som används till svarta löneutbetalningar (SCB, 2008). Fortsättningarna för spårning är annorlunda än i detaljhandel och partihandel där det i regel finns en fysisk vara, en order, inköp vid en tidpunkt och försäljning vid en annan²⁵.

²⁵ För mer information om anledningarna till att det förekommer ekonomisk brottslighet inom frisörbranschen se Larsson (1997).

Är svarta löner vanligt förekommande inom handeln?

Hittills har vi kunnat se att summan av de svarta lönerna blir stor inom handeln på grund av dess storlek och att några delbranscher verkar vara särskilda problemområden. Men hur vanligt förekommande är svarta löner? Resultaten så här långt lämnar öppet för att det skulle kunna vara vanligt förekommande i mindre skala. Med ett stort mörkertal är det svårt att veta exakt, men Skatteverket har försökt att få en uppfattning om utbredningen genom en enkätundersökning. Här ställdes frågan till företag om huruvida de upplevde att det förekommer svartarbete i branschen (SKV, 2013):

Förekommer svarta löner i vår bransch?

26

Var femte handlare upplever att det förekommer svarta löner inom branschen. Detta indikerar att svartarbete inte förekommer i merparten av handelns företag. En klar majoritet av de tillfrågade företagen ser inte någon förekomst av svarta löner inom branschen överhuvudtaget²⁷. Handeln placerar sig i en jämförelse med andra branscher där svartarbete förekommer på den nedre halvan, långt under branscher som hotell och restaurang, bygg och transport. I dessa branscher upplever mer än dubbelt så många en förekomst av svarta löner. Vad gäller utbredningen av svartarbete verkar handeln således på det hela tagit inte vara den största problembanschen. Detta förstärker bilden av att handeln huvudsakligen befolkas av seriösa företag, men att det alltså finns ett arbete att göra med att stävja brottsligheten.

26 Andel som svarat mellan 3-5 på en femgradig skala på påståendet att det förekommer. 1 och 2 representerar ”instämmer ej” på ett ”ja eller nej påstående”, varför 3-5 svar rimligtvis speglar uppfattningen att det förekommer i någon utsträckning.

27 Det är förvisso oklart hur de tillfrågade tolkar begreppet ”bransch”.

2.3 Punktskattebrott

På vissa särskilt utvalda varor och tjänster finns en extra skatt som betalas i samband med konsumtion, så kallad punktskatt. Alkoholskatt och tobaksskatt är ett exempel på sådana skatter. När försäljning undanhålls denna form av beskattning sker ett punktskattebrott²⁸. Detta ger företaget som begår brottet ekonomiska fördelar. Ett företag som underlåter att betala in punktskatt kan antingen öka sin vinstmarginal eller ta ut ett pris som snedvrider konkurrensen. Att försöka kringgå punktskatten kan vara lukrativt, inte minst mot bakgrund av att beloppet som ska betalas i skatt ofta är högt i förhållande till affärsvinsten. Ibland är skatten större än värdet på själva varan. För en mindre handlare kan det därför vara en lönande verksamhet att ingå i en försäljningsapparat utan punktskatteinbetalning²⁹.

Att undkomma att betala punktskatt på alkohol och tobak i Sverige är väldigt svårt. Det kan däremot finnas en möjlighet att genom en brottslig handling komma undan skatten då produkter importeras. Traditionellt har denna import skett i form av organiserad smuggling³⁰, men med ökad upptäcktsrisk har de som vill undvika punktskatt i allt större utsträckning hittat andra tillvägagångsätt. Dessa kommer nu att diskuteras med utgångspunkt i Ekobrottsmyndighetens beskrivning av läget (Ekobrottsmyndigheten, 2014; Ekobrottsmyndigheten, 2016).

Utnyttjande av uppskovsförfarande

Inom EU kan alkohol och tobak transporteras över landsgränserna utan att punktskatt tas ut (så kallat uppskovsförfarande). Punktskatt ska först betalas i det land där försäljningen sker i samband med att varorna blir tillgängliga för konsumtion. Detta skapar en smidighet för företagen, men öppnar också en lucka för skattefusk som är svår att komma åt. Företag kan föra in tobaken och alkoholen i landet helt lagligt, utan att riskera att åka fast i tullen, för att sedan begå själva lagbrottet³¹.

När legala transporter resulterar i punktskattebrott, går allt rätt till ända fram till att tobaken eller alkoholen har kommit in i landet. Avsändaren registrerar transporten och upprättar ett ledsagardokument. Transporten valideras sedan av myndigheter i mottagande land som ger transporten en referenskod. Referenskoden fungerar som bevis på att varorna förts in med rätt till uppskov för transport till ett legalt bolag i Sverige med tillstånd att lagra leveransen.

Det är när varorna är inne landet som brottsbehandlingen börjar. Ibland försvinner transporterna spårlöst. Ibland "försvinner" de obeskattade varorna från lagret där de ofta blandats upp med legala varor, vilket länge upprätthåller en legal fasad som fördröjer upptäckt. I själva verket har varorna gått till försäljning och uppskovet är förbrukat, men då detta blir tydligt är det redan för sent. Kvar finns distributörsbolag med stora skatteskulder som bara existerat för att möjliggöra brottsupplägget. De verkliga brottslingarna har ofta avlägsnat sig från genom att lägga företag på målvakter³². Detta är i synnerhet ett vanligt brottsupp-

28 Parallellt med andra skattebrott.

29 Själva punktskattebrottet behöver inte vara registrerat av handlaren själv.

30 Som inte i alla förekommande fall räknas som ekonomisk brottslighet med en snävare definition eftersom smuggling inte alltid sker inom ramen för organiserad verksamhet (näringsverksamhet) (Kronqvist, Runesson & Sörgård, 1997)

31 Ibland kallas även detta för smuggling, men smuggling innebär om man ser det strikt att införseln är illegal.

32 Personer som fått betalt för att stå som representant för företaget på papper utan att egentligen vara de som styr och kontrollerar företaget i praktiken. Målvakten saknar ofta tillgångar och får en liten ersättning som incitament för att skrivas in i bolaget. Med ett målvaktsupplägg kan den verkliga brottslingen bli svårare att binda till brottet (Kronqvist, Runesson & Sörgård, 1997).

lägg när det kommer till cigaretter, men det förekommer också gällande alkohol (Ekobrottsmyndigheten, 2016; Skinnari & Korsell, 2016; Skinnari, Korsell & Rönnblom, 2016).

Brottsligheten är svår att komma åt men 2014 uppdagades ett fall som visar vilka volymer det kan röra sig om³³ och vilka ekonomiska vinster som kan ligga i ett enskilt fall:

Två lastbilar utgår från en fabrik i Polen, med en total last på drygt 14 miljoner cigaretter. Papperen är i ordning för att föra in cigaretterna i enlighet med reglerna för uppskotsförfarande. Tullen fattar misstanke, men kan ingenting göra på platsen eftersom transporten så långt är laglig. Detta gör att transporten bevakas. Transporten är aviserad att gå till ett skatteupplag³⁴ i Göteborg. Men när transporten tar en annan väg norrut slår tullen till, i samarbete med Ekobrottsmyndigheten. En härva uppdagas sedan där huvudmannen³⁵ tillsammans med medhjälpare över tiden antas ha fört in 108 miljoner cigaretter utan att betala skatt. Detta innebär en brottsvinst om 152 miljoner i undandragande av punktskatter och avgifter. (Tobaksfakta, 2015).

Handlaren som sedan säljer de obeskattade varorna behöver inte ha någon koppling till företagen där punktskattebrottsligheten har sin utgångspunkt, men de bidrar ändå till att göra brottsupplägget möjligt genom att köpa in cigaretter (ibland alkohol) till misstänkt låga priser från oseriösa aktörer. Det rör sig då i regel om mindre handlare utan koppling till kedjeverksamhet.

Utnyttjande av införselkvoter

När det gäller alkohol har det blivit allt vanligare att för brottslighet utnyttja möjligheten för privatpersoner att föra in en kvot av alkohol för egen konsumtion från utlandet. Att införselkvoterna är relativt generösa så som regelverket ser ut är själva förutsättningen för brottsligheten. Bussar arrangeras med passagerare som är inhyrda för att föra med sig maximal mängd alkohol in i Sverige. Väl i landet samlas partierna av alkoholen ihop för illegal försäljning till privatpersoner och restauranger. Inga skatter betalas på försäljningen eftersom alkoholen har förts in under förevändningen att den förts in för privat konsumtion.

Varken försäljningen eller skatteundantagande är lagligt, men den är svår att stoppa eftersom att själva införseln är laglig. Det är därför som illegal verksamhet gällande alkohol i allt större utsträckning gått över från organiserad smuggelverksamhet till organiserade spritbussar. Oavsett metod blir resultatet skatteförluster, en okontrollerad illegal marknad och snedvriden konkurrens på alkoholmarknaden. Det största problemet ur branschsynpunkt är inte illegal försäljning inom handeln utan att det skapas strukturer utanför regelrätt handel som tar marknadsandelar från handelns legitima företag.

³³ Tullverkets statistik över beslag ger dock en indikation på att transporter minskad i volym per transport och ökar i antalet transporter (Tullverket, 2016, Nationell beslagsstatistik).

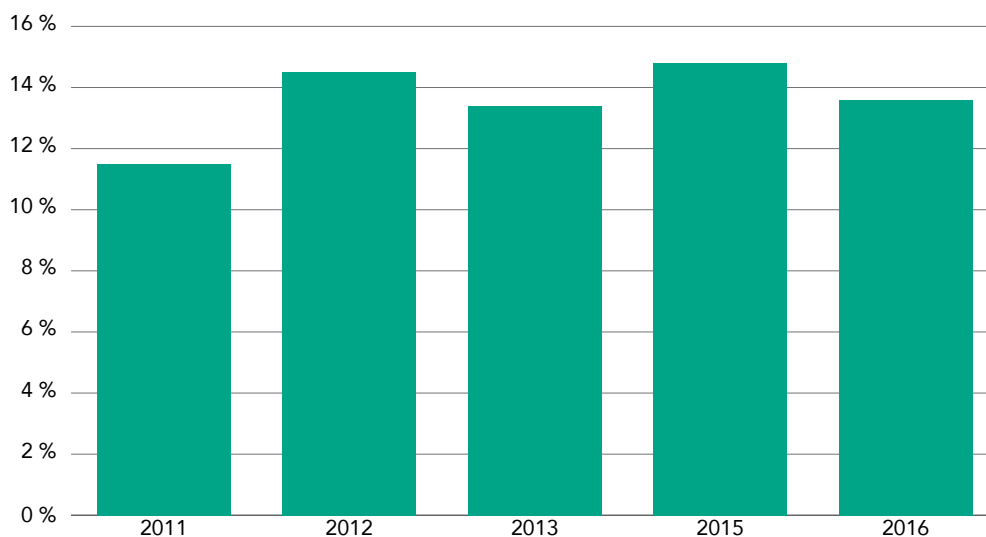
³⁴ Plats dit cigaretterna ska föras för att sedan levereras till detaljister med punktskatt.

³⁵ Den ansvariga för verksamheten.

Skattebrott vid tobaksförsäljning- uppskattning av omfattningen

Det är svårt att veta exakt hur stor marknaden för obeskattade cigaretter är³⁶. HUI Research³⁷ har under många år gjort kvalificerade uppskattningar. Så här har utvecklingen sett ut de senaste åren:

Andelen obeskattade cigaretter

Som vi kan se finns det ingen tydlig rörelse i de obeskattade cigaretternas marknadsandel. Det sker en pendling i intervall mellan 11 och 15 %³⁸. Idag uppskattas antalet obeskattade cigaretter uppgå till 850 miljarder av total cigarettkonsumtion på 6,25 miljarder (HUI Research, 2011, 2012, 2013; Tobaksleverantörsföreningen och KPMG, 2015, 2016). Skatteförlusten har pendlat mellan 1 och 2 miljarder. I den senaste undersökningen för 2016 uppskattas den till att ligga på mellan 1,5-1,6 miljarder vilket är i linje med 2012 och 2013 års nivå. Obeskattade cigaretter är således fortfarande ett samhällsproblem och en källa till snedvridning av konkurrensen inom handeln.

På samma sätt som med alkoholen har vi kunnat se tecken på att de kriminella aktörerna har ändrat sina strategier de senaste åren. Tullverkets statistik över gjorda beslag tyder på det. Antalet beslag av cigaretter har ökat från 427 (2014) till 496 år 2016. Ändå har den totala volymen av beslagtagna cigaretter mer än halverats. En delförklaring är att cigaretterna i allt större utsträckning fraktas mer frekvent, men i mindre volymer. Varje enskilt fall kan då bli svårare att upptäcka. Smugglingen har således inte nödvändigtvis minskat i omfattning. I den mån det skett tycks minskningen ha kompenseras av en ökning av införsel av röktoak. Antalet beslagtagna kilo röktoak har ökat från 7 000 kilo till 21 000 kilo mellan 2014 och 2016. Även detta visar hur den organiserade brottsligheten ständigt utarbetar nya sätt att begå ekonomisk brottslighet på (Tullverket, 2016).

³⁶ En del av dessa köps av privatpersoner utomlands för personligt bruk, men merparten tas in i landet med syftet att begå illegal verksamhet för ekonomisk vinning.

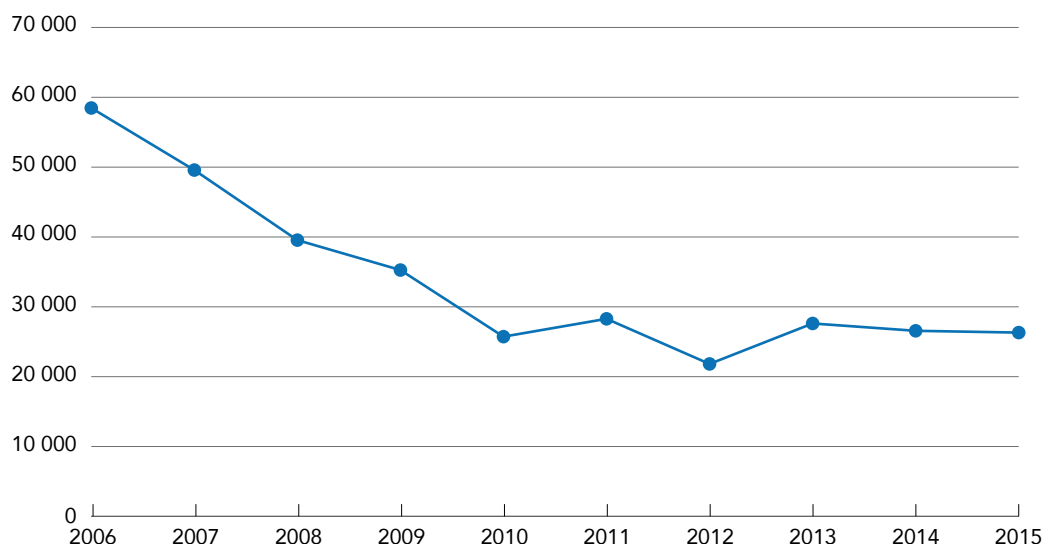
³⁷ 2015 års rapport ges dock ut av Tobaksleverantörsföreningen i samarbete med KPMG. Tidigare rapporter har getts ut av HUI Research med finansiering från Tobaksleverantörsföreningen. Det skulle argumenteras för minskad trovärdighet för undersökningarna mot bakgrund av vem beställaren är, men själva undersökningen är samtidigt gjord av en seriös och trovärdig aktör.

³⁸ Att marknadsandelen ligger stilla innebär att antalet obeskattade cigaretter har minskat eftersom konsumtionen av cigaretter har minskat. Antalet cigaretter per rökare har dock ökat över tiden vilket gör att effekten av antalet minskande rökare blivit mer marginell under den senaste 10-årsperioden.

Omfattningen av skattebrott vid alkoholförsäljning

Sedan år 2000 har svenskars alkoholkonsumtion kartlagts inom ramen för det så kallade Monitor-projektet³⁹. En av de aspekter som undersöks är hur svenskar får tillgång till sina alkoholhaltiga drycker. Konsumtionen av smuggelsprit har kartlagts. Det är en pusselbit i att förstå den ekonomiska brottsligheten gällande alkohol. Omvandlar vi den årliga statistiken över svenskars konsumtion av insmugglad alkohol (sprit, vin och starköl) till en tabell får vi följande bild över en 10-årsperiod (CAN, 2016):

Konsumtion av insmugglad alkohol (antal tusen liter)

Statistiken ger bilden att svenskars konsumtion av insmugglad alkohol har minskat över tiden. Detta gäller oavsett alkoholslag som ingår i undersökningen. Annan statistik visar att denna generella minskning kan ses i hela landet.

Frågan är dock vad dessa uppskattningar egentligen säger om hur omfattande punktskattebrottsligheten med alkohol är. De täcker bara de inköp som konsumenterna vet har kringgått skatt. När varorna har förts in legalt och sedan sålts vidare till mindre butiker och restauranger utan skattebetalningar är det närmast omöjligt för en konsument att känna till det. Det skapar en stor brist i det statistiska underlaget om vi vill förstå punktskattebrottsligheten.

Det finns också statistik på antalet tullbeslag som en indikator. Här har det skett en ökning gällande alla former av alkoholhaltiga drycker mellan 2014 och 2016. Särskilt markant är ökningen av beslagtagna starksprit. Mängden har ökat med 17 % och antalet beslag med 27 % (Tullverket, 2016)⁴⁰. Detta skulle i motsats till Monitor undersökningen kunna tyda på en ökning av alkoholförsäljning som kringgår skattesystemet.

Men mot bakgrund av den osäkerhet som föreligger är det svårt att säga i vilken utsträckning samhället och handeln blir lidande av punktskattebrottslighet gällande alkohol. Inom handeln har illegal försäljning en undanträngningseffekt av alkoholförsäljning från de aktörer som säljer legalt som skulle vara intressant att veta mer om. Problem med insmugglad

³⁹ Projektet startades upp på regeringens initiativ. Fram till 2013 hade forskningscentret SORAD vid Stockholms universitet ansvaret för kartläggningarna. Ansvaret har sedan dess legat på CAN (Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning).

⁴⁰ Uträkningar baserade på Tullverkets beslagsstatistik (Tullverket, 2016).

alkohol är minst lika starkt kopplat till restaurangbranschen och oseriös verksamhet inom transportsektorn som till handeln. På det sättet är den oregistrerade försäljningen också intressant. Den visar hur ekobrott ofta spänner över och involverar flera branscher.

2.4 Momsskattebrott och avancerad ekonomisk brottslighet

Det finns former av ekonomisk brottslighet som kännetecknas av att brottsligheten till stor del är själva affärsidén. Det kan gå så långt att försäljningen bara fungerar som en täckmantel för den kriminalitet som ger vinsterna. Exempelvis kan det röra sig om upplägg där syftet är att gå i konkurs för att kunna lura till sig pengar från den statliga lönegarantin. Att gå i konkurs kan också vara planen när huvudsyftet i brottsupplägget är att plundra ett bolag på tillgångar (Se vidare BRÅ 2016). Brottslighet av det här slaget kan förekomma i många sektorer, i handeln så väl som i andra branscher.

Olika former av momsbrottslighet är en annan typ av mer avancerad ekonomisk brottslighet där själva brottsligheten inte sällan är en del av affärsidén⁴¹. Det finns förutsättningar för omfattande momsbrottslighet inom/i anslutning till handeln genom att det sker försäljning av varor som i många fall importeras.

Moms är skatt som tas ut på varor och tjänster. Det finns olika skattesatser beroende på vad det gäller⁴². De flesta varor har dock en momssats på 25 %. I slutänden betalar kunden som brukar varan/tjänsten moms inom ramen för det pris som sätts på varan. Mellan företag innan slutkund fungerar moms enkelt förklarad lite som ett pantsystem. Tanken är att detta ska motivera företag att sköta skattebetalningarna. På momspiktiga varor och tjänster som ett företag köper betalar de i regel moms⁴³. Den moms kallas ingående moms. När företaget sedan gör försäljningar får de in momspengar. Detta kallas utgående moms. I bokföringen kan ingående moms kvittas mot utgående moms (Se Skatteverket, 2014b; Johansson, et al. 2017).

Detta innebär att det fundamentalt finns två vägar till fusk med moms. Saker som sålts kan döljas i redovisningen. På så vis kan man undvika den utgående moms. Det går också att bygga upp arrangemang som gör att man gör avdrag för köp som man inte har rätt till. Då handlar det om brottslighet med den ingående moms. Exempelvis kan det åstadkommas genom luftfakturer i affärsmodeller där det betalas ut svarta löner, vilket visar att olika ekonomiska brott ofta hänger ihop, där det ena brottet ger det andra.

Oavsett om brottet gäller ingående eller utgående moms blir effekten att företaget får tillgång till pengar i strid med lagen på samhällets bekostnad. Snedvriden konkurrens blir också en följd när det handlar om större brottsupplägg. Momsbrott i större skala utnyttjar ofta EU-regler som innebär att moms ska betalas i det land där varan säljs, således inte vid importtillfället.

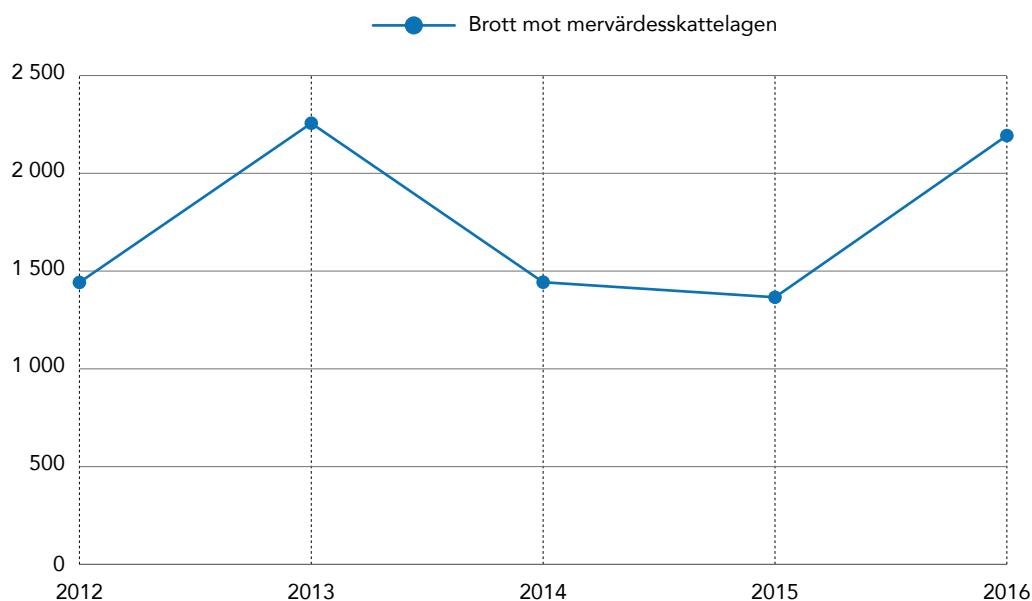
Det saknas uppskattningar av momsbrottslighetens omfattning inom handeln. I brist på det är det enda som ger en vägledning allmän statistik över antalet anmälda momsbrott (BRÅ, 2017).

41 Dock förekommer momsbrottslighet i alla möjliga omfattningar och i alla möjliga branscher.

42 25, 12, eller 6 %. 25 % gäller för de flesta varor (Skatteverket, 2014b).

43 Vid import betalas dock ingen moms till det land varifrån varan importeras.

Grovt skattebrott – Momsbrottslighet

Som bilden visar har antalet anmälningar ökat de senaste åren sett över en femårsperiod. Detta kan möjligen spegla en ökad momsbrotslighet inom handeln. Ekobrottsmyndigheten är också av uppfattningen att avancerad momsbrotslighet med internationella förgreningar är ett ökande problem. Denna typ av brotslighet inom handeln har sina kännetecken. Rapporten kommer nu att beskriva hur brotten kan gå till utifrån verkliga rättsfall.

Modeller för momsbedrägerier

I och med att köp- och försäljningsverksamhet är upplägget för ett handelsföretag finns goda förutsättningar att fuska med momsen i större skala. Från domar som fallit laga kraft är det tydligt att sådan ekonomisk brotslighet i mångmiljonklassen förekommer inom handelsbranschen⁴⁴ (Se exempelvis Dom, 2016-07-13). Domar visar också att momsbedrägerierna kan ha koppling till allvarliga former av organiserad brotslighet⁴⁵.

Nyligen uppmärksammades en omfattande momsskattehärva inom handeln hos en importör av motorfordon (GP, 2017-01-05). Mot bakgrund av att det är en typ av vara som i små volymer kan ge stora ekonomiska vinster är det en typisk vara för momsbrotslighet. Momsbrotten kan dock förekomma i volymhandel, ofta i gränslandet mellan parti- och detaljhandel, exempelvis med hemelektronik (Ekobrottsmyndigheten, 2016). Skatteverket började därför 2015 göra en särskild granskning av gränsöverskridande handel med elektronikvaror (SKV, 2015b). Typiskt sett finns en importör som mellanled i en brotslighet där en detaljist kan vara (troligen ofta är) ovetande om den brotslighet som förekommer.

Momsbedrägeriupplägg av det här slaget kan se ut på olika sätt, men gemensamt för uppläggen är att de i regel innebär både skattebrott och bokföringsbrott, ofta ett grovt skattebrott (Skattebrottslagen (1971:69)) och ett grovt bokföringsbrott (Bokföringslagen,

⁴⁴ Därmed inte sagt att det är särskilt vanligt förekommande.

⁴⁵ Det finns inget belegg för att anta att det skulle vara vanligt förekommande, men det har också förekommit fall där det väckts misstanke om att pengar från momsbedrägeri används för att finansiera terrorism (Se exempelvis Borås tidning, 2016-04-14).

1999:1078) för att släta ut spåren när verksamheten är avancerad. Momsbrottsligheten kan ibland vara så enkel att ett företag anger fel siffra för ingående (för hög) eller utgående moms (för låg). Ett sådant upplägg är dock riskabelt eftersom att det är mycket lätt att avslöja vid en skattekontroll (Kronqvist, Runesson & Sörgård, 1997). Mot bakgrund av detta har företag utvecklat mer avancerade modeller för momsbrottslighet som sällan kräver särskilt många förövare ens vid omfattande brottsupplägg.

Jag kommer nu att exemplifiera hur brottsligheten kan se ut med två domar (B 3860-XXX och B 14753-XXX) som anonymiserats för att inte åsamka inblandade skada utöver att ha figurerat i rättegångarna⁴⁶. I ett fall handlar domen om brott med ingående moms och i ett fall handlar det om utgående moms, detta för att exemplifiera båda typerna av momsbrottslighet⁴⁷.

Bedrägeri kring utgående moms

Upplägg:

Varor köps från momsritt land och säljs i Sverige utan att försäljningen redovisas, varför ingen moms betalas in av företaget. Upplägget möjliggörs av att varorna ser ut att ha sålts i ett annat land. Detta ger en konkurrensfördel jämt mot företagen som håller sig inom lagens ramar.

Dom 2012-06-21

Förlopp:

Ett företag startas av en enskild näringsidkare inom branschen för import och försäljning av hemelektronik till andra företag. Verksamheten håller sig till en början inom lagens ramar i blygsam skala, men har svårt att konkurrera. När priserna börjar sättas under inköpspris ökar dock försäljningen stegvis och sedan drastiskt när väl etablerade detaljister kommer att ingå i kundkretsen. Detaljisterna får förtroende för företaget då det visar sig pålitlig i att snabbt kunna leverera varorna till ett osedvanligt lågt pris. Betalningarna till leverantörer sker också oklanderligt, vilket ger allt större krediter på inköpen. Detta bidrar också till att verksamheten kan växa fort.

Trots att varor säljs under inköpspris är verksamheten lönsam. Detta beror på att intäkterna som kommer från försäljningen i Sverige inte redovisas som försäljning i Sverige. Verksamheten undkommer därför att själva betala moms, samtidigt som svenska detaljister betalar för varan till ett pris som skulle täckt importörens momsinsbetalning i Sverige.

Upplägget bygger på att försäljningen i Sverige mörkas i bokföringen genom transaktioner som får det att se ut som om försäljningen har skett i ett utomeuropeiskt land. Falska tulldeklarationer döljer också brottsligheten. När oegentligheterna uppdagas ungefär ett år efter att brottsligheten börjat i stor skala uppgår skulden till staten på grund av skattefifflet till över 16 miljoner. Inkörsporren till att brottsligheten upptäcks tycks vara att all bokföring inte har lämnats in i tid.

Den tilltalade dömdes för grovt skattebrott och grovt bokföringsbrott. Näringsförbud utfärdades. Även huvudmannens bror var inblandad i härvan och tilldömdes ett kortare fängelsestraff. Båda försvinner när de släpps ur häktet och kan senare inte påträffas.

⁴⁶ Kan redovisas på särskild begäran.

⁴⁷ Olika upplägg för momsbrottsligheten har olika benämningar, exempelvis "förvärvsbedrägeri", "omsättningsbedrägeri" och "karusellhandel" (Se vidare Ekobrottsmyndigheten, 2016).

Bedrägeri kring ingående moms

En vara faktureras runt mellan olika länder via falska fakturor. Fakturorna får det att se ut som att ett bolag har köpt något som de har haft ingående moms på, men några verkliga inköp har inte ägt rum. På så sätt tillgodogör sig företag ersättning för ingående moms från staten som det inte har rätt till.

Dom 2016-07-13

Ett avancerat nät av bolag i fler länder bildar tillsammans en struktur av transaktioner som möjliggör ett omfattande momsbedrägeri. Ett brittiskt och ett lettiskt bolag säljer på papperet telefoner till ett antal svenska företag som är skenföretag. Den verkliga köparen är ett annat svenskt bolag som framstår som ett seriöst företag inom telekombranschen. Det svenska telekomföretaget betalar fakturor till dessa skenföretag och tillgodogör sig den ingående momsen i samband med inköpen, men i härvan finns det skenföretag som inte betalar den utgående moms.

Resultatet är 25 miljoner av undanhållna momspengar och företag som går i konkurs som en del av brottsuppläget. I härvan återfinns så kallade målvakter som helt ovetandes dras in i brottsuppläget för att dölja de skyldiga.

En rad personer som företräder de olika bolagen ställs inför rätta. I några av fallen kan medvetenhet om det brottsliga upplägget styrkas bland annat genom telefonavlyssning och genomgång av internetsökningar⁴⁸ med påföljd att de tilltalade döms för grovt skattebrott och/eller grovt bokföringsbrott. Av domen blir det tydligt att stora resurser har behövts för att fastställa skuldbördan för de olika inblandade. Flera av de inblandade, däribland förövaren som misstänks vara en av arkitekterna bakom bedrägeriet, står inte att finna inför rättegång.

Slutsatser

De beskrivna fallen är väldigt olika och säger en hel del om hur ekobrottsligheten i handeln kan se ut. Båda fallen bygger på momsbrottslighet kopplat till import med en väl uppbyggd fasad av legitim verksamhet, men uppläggen är väldigt olika, vilket visar på spännvidden. Rättsfallen visar på de svårigheter med att utreda ekobrott som behandlas mer ingående i kapitel 1.

- Brottsligheten kan vara noga planerad eller något man halkar in på. Brottslingarna kan därför ha ett helt fläckfritt förflutet.
- Brottsligheten kan vara resultatet av ett vinstintresse redan från början eller snarare ett resultat av att man befinner sig i en svår ekonomisk situation. Brottsligheten kan innefatta allt ifrån ett bolag till en avancerad konstruktion av många bolag och gärningsmän.
- Brottsligheten kan innefatta personer som är helt ovetande om brottsuppläget och det kan vara extremt svårt att bevisa om personerna har haft ett brottsuppsått.
- Brottsligheten kan upptäckas mer av en slump, vilket ofta är fallet eftersom brotten i regel är väl dolda, eller genom spaningsarbete utifrån konkreta misstankar.
- Det finns ofta en förskjutning i när brottet sker, när det kan upptäckas och när rättegången kan ske. Detta kan i grövre fall göra det möjligt och motiverat för brottslingar att försvinna innan upptäckt eller i förekommande fall innan rättegång.

⁴⁸ Vilket visar att det redan under det brottsliga handlandet fanns en stark misstanke.

- Utredandet av ekobrottslighet kan kräva enorma resurser, vilket kan försvåra arbetet avsevärt. I praktiken begränsar det hur många brott som kan upptäckas.
- Domarna visar problemet som kan finnas med att fastställa skuldbördan för enskilda fysiska personer när brottsligheten sker inom en juridisk person, vilket länge betonats inom ekobrottsforskningen (Träskman, 2007). Med en alltmer internationaliserad handel i kombination med friare rörlighet och digitalisering försvåras arbetet med att fastställa bevisbördan inom branschens brottsmål.

Allt detta försvårar och komplicerar sammantaget arbetet med att komma åt ekobrottsligheten inom handeln och bidrar till det stora mörkertalet vad gäller momsbrottligheten.

Handel som skenverksamhet

Handelsverksamhet kan också användas som verktyg för att kunna dra nytta av pengar från annan verksamhet såsom droghandel, trafficking och rån. Idén är att låta kontakter från brottslighet verksamhet komma in i vit verksamhet. Detta sker via transaktioner och affärsupplägg som får pengarna att se ut som en naturlig del av verksamheten. Härav har vi att göra med en form av ”penningtvätt” eftersom aktiviteten syftar till att dölja och samtidigt dra vinning från en brottsligt förvärvad tillgång (Brå, 2015:22; Holmquist, 2017)⁴⁹.

På flera sätt följer ett handelsföretag som är en skenverksamhet en helt annan logik än vad som är vanligt vid annan ekonomisk brottslighet. Syftet är här inte att undanhålla pengar från beskattning utan att föra in pengar i en vit verksamhet som följer alla regelverk. Eftersom det betalas skatt på pengar som förs in i en verksamhet, kan en del av pengarna från den brottsliga verksamheten gå till spillo. Det är ett pris som man kan vara beredd att betala för att göra pengar som väcker misstanke till finansiella medel som blir helt legala. Häri ligger attraktionskraften i penningtvättsuppläggen. (Brå, 2015:22; Ekobrottsmyndigheten, 2016).

En butik där brottslighet av det här slaget försiggår kan se ut som vilken annan butik som helst. Skillnaden är att en del av försäljningen är pengar som pumpas in i kontanter från illegal verksamhet och därför inte är vanlig försäljning till en konsument. Att det sker en större vanlig försäljning är naturligtvis en underlättande omständighet, varför verksamheten ofta kan vilja hålla lägre priser för att locka kunder. Vinsterna på faktisk försäljning är ändå inte det huvudsakliga målet för verksamheten.

Handlare kan dock också bli inblandade i penningtvättsverksamhet utan att själva vara en del av brottsupplägget. Pengar kan tvättas genom köp som kunder gör kontant med kunden som den verkliga brottslingen (Länsstyrelserna, 2014). Nya åtgärder har vidtagits för att undvika penningtvätt av den här arten i större skala genom skärptare regler för kontroll (Finansutskottet, 2016/17:FiU3).

Hur vanlig förekommande penningtvättsupplägg som döljer grov brottslighet är inom handeln är svårt att svara på. Det saknas statistik för att göra en kvalificerad bedömning. Genom domar, bland annat en av de exempel på momsbrottlighet som nämnts, vet vi dock att det förekommer. Sett till brottsformens allvarliga natur bör därför penningtvätt inom handeln kartläggas närmare.

⁴⁹ Om det är fråga om penningtvätt avgörs om det finns ett penningtvättsyfte. Penningtvättsyfte finns om ”åtgärden ska syfta till att dölja att egendomen härrör från brott eller brottslig verksamhet eller till att främja möjligheterna för någon att tillgodogöra sig tillgången eller dess värde.” (Holmquist, 2017).

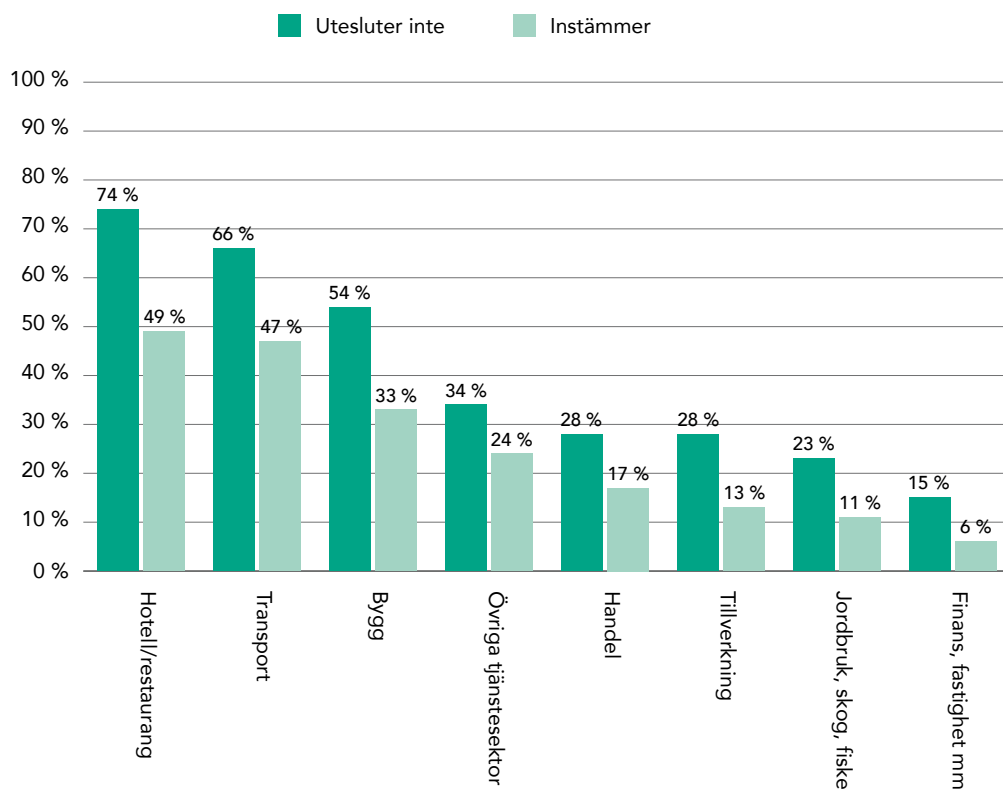
2.5 Utbredning av skattefusk inom handeln

Olika former av skattefusk som gör att pengar undanhålls från beskattning har nu diskuterats, analyserats och exemplifierats. Kring former där det finns underlag för det har omfattningen av brottsligheten diskuterats. En fråga som dock ännu inte är besvarad är hur vanligt förekommande skattefusk är inom handeln, huruvida det förekommer inom många verksamheter.

Analysen har redan gett indikationer på att det inte förekommer i var och varannan verksamhet. Vi vet också att det finns förutsättningar i hur branschen ser ut som också bör begränsa förekomsten. Eftersom branschen i stor utsträckning är konsoliderade till större aktörer finns det rimligen många delar av handeln där det kan vara svårt att ägna sig åt ekonomisk brottslighet⁵⁰. Det talar för att skattefusket inte är särskilt utbrett i de delar av handeln som står för det mesta av dess värdeskapande. Små företag med låg spårbarhet av inkomster inom handeln har dock pekats ut som en riskgrupp (SKV, 2015).

Skatteverket har därför försökt förstå utbredningen inom handeln genom att ställa frågan om hur företagen ser på konkurrens från skattefusksande företag⁵¹. Skatteverket har ställt frågan om huruvida företagen upplever stor konkurrens från företag som skattefuskar (SKV, 2013):

Vårt företag är i stor utsträckning utsatt för konkurrens från företag som skattefuskar

⁵⁰ Inom detaljhandeln kommer exempelvis över 50 % av omsättningen från företag med över 50 anställda och många mindre företag är dessutom kopplade till större butikskoncept via franchising (SCB, 2017).

⁵¹ Ger en översiktlig bild, men det finns en risk att de tillfrågade har en annan uppfattning om vad som är ett skattebrott än vad lagtexten säger, vilket kan ha en snedvridande effekt (se vidare Alaletho & Larsson, 2012).

Med avseende på konkurrens från företag som skattefuskar placerar sig handeln på den lägre halvan i en branschjämförelse, långt från de största problembanserna. Resultatet talar för en jämförelsevis begränsad utbredning av skattefusk, i linje med vad som kan antas från de resultat som rapporten redan visat. Men det är alltså så att 28 % av tillfrågade företag inte utesluter att det finns en stor konkurrens från skattefusande företag och att 17 % upplever en sådan konkurrens. Resultaten tyder därför på att det kan finnas ett skattefusk inom branschen med viss utbredning. En begränsning med resultaten är att handeln inte är uppdelad i delbranscher. För att dra mer långtgående slutsatser behövs mer detaljerade studier.

När vi tolkar resultatet ska vi också vara medvetna om frågans begränsningar. Många företagare tolkar inte svarta löner som skattefusk fast det är det varför siffran rimligen hade varit högre om frågan var mer preciserad. Frågan gäller dessutom ”i stor utsträckning” varför en lägre grad av konkurrens från skattefusande företag inte fångas upp. Skattefusande inom handeln kan därför vara mer utbrett än vad siffran indikerar⁵².

2.6 Fusk med anställningsstöd

Ytterligare en form av ekonomisk brottslighet inom handeln som bör nämnas är fusk med anställningsstöd. Huvudsyftet med den här typen av stöd är ofta att genom olika former av bidrag få företag att anställda personer som står långt ifrån arbetsmarknaden eller har en funktionsnedsättning. Brottsligheten går ut på att man som arbetsgivare gör olagligheter som ger ekonomiska fördelar i samband med stöd vid dessa insatser. Detta ligger lite utanför den andra brottslighet som hittills analyserats. Hittills har skattebrott diskuterats, men fusk med anställningsbidrag räknas som ett bedrägeribrott (BRÅ, 2016).

Fusk med anställningsstöd förefaller rent allmänt vara ett utbrett problem och frågan är högst aktuell. I september rapporterades det om att Arbetsförmedlingen tvingades återbetala 3 miljarder avsedda för lönebidrag. En viktig orsak var att det på grund av ökad organiserad brottslighet med bidragen har blivit svårt att säkerställa att stöden inte går in i sådan verksamhet. Det ansågs mot bakgrund av detta att det var bättre att lämna tillbaka skattepengar än att riskera att de skulle användas felaktigt (SVT, 2014-09-14).

En rapport från Handels har visat att handeln är en bransch med ett jämförelsevis högt antal arbetsförlagda insatser där anställningar subventioneras för att få människor i arbete (Handelsanställdas förbund, 2015⁵³). Mot bakgrund av detta finns det anledning att tro att denna problematik kan vara utbredd inom branschen, men det saknas statistik och tillförlitliga uppskattningar för att kunna kvantifiera omfattningen. Här finns det behov av en detaljerad kartläggning.

I Handels rapport kunde det konstateras att missnyttjande av subventionerade anställningar har en negativ påverkan på arbetsmarknaden. Regelrätta anställningar trängs undan av subventionerade anställningar på grund av att företag sätter i system att använda subventionerad arbetskraft som byts ut när subventionerna försvinner (SOU 2014:16). Ett sådant handlande är oetiskt, leder till samhällskostnader, drabbar den arbetskraft som utnyttjas och bidrar till en snedvriden konkurrens inom branschen. Detta faller dock utanför ramarna för ekonomisk brottslighet, med en snävare definition.

⁵² Något annat som bör tas in i beaktande är att frågan kan ha ställts till företag som själva skattefuskar. I så fall upplever de eventuellt inte stor konkurrens från skattefusande företag eftersom att de genom eget skattefusk inte får någon konkurrensnackdel. Detta kan exempelvis ha fått utslag inom jakt, jordbruk och fiske där vi vet att skattefusket är utbrett, men där siffran över företagare som upplever stor konkurrens från skattefusande företag är låg.

⁵³ För ingående presentation av olika former av stöd, se rapporten.

Dessvärre är också rena bedrägerier, renodlade ekobrott, ett utbrett fenomen (SOU, 2014:16; SOU 2017:37)⁵⁴. Särskilt den form av anställning som kallas ”nystartsjobb” har pekats ut som ett problemområde⁵⁵. Detta är också den form av arbetsförlagd insats som är vanligast inom handeln (Handels, 2015). Som begreppet antyder går nystartsjobb ut på att ge personer som befinner sig långt ifrån arbetsmarknaden en chans att få en in en fot. Företag får ett arbetsgivarstöd för att motiveras att anställa en person som annars hade haft svårt att få ett jobb.

I SOU 2017:37 menar utredarna att kvalificerad brottslighet mot välfärden kännetecknas av att den attackerar svaga punkter i systemet på områden med otillräcklig kontroll⁵⁶. Nystartsjobben är ett exempel på just detta. Vad som gör nystartsjobben till ett problemområde är bland annat att det saknas en arbetsmarknadspolitisk bedömning när åtgärden ska sättas in. I den meningen har det skapats en godtycklighet i systemet som skulle kunna avhjälpas genom samråd med facklig representation. Godtyckligheten tillsammans med svårigheter att kontrollera utfall öppnar upp för ekonomisk brottslighet.

Undersökningar har visat att företag använder nystartsjobb som ett verktyg för brott på flera sätt. Ett tillvägagångssätt är att tillskansa sig arbetsgivarstödet utan att betala in arbetsgivaravgiften. I de grövsta fallen av bedrägerier, mätt i vad samhället förlorar, existerar bara anställningen på papper. Ingen arbetar och ingen lön betalas ut. Företaget tar hela anställningsbidraget och iordningställer de papper som får det att se ut så att någon är anställd (BRÅ, 2016:9). Sådana upplägg existerar i företag som har ekonomisk brottslighet som affärsidé snarare än som ett sätt att dryga ut kassan. Dessa fall är därför mer sällsynta.

Det typiska tillvägagångssättet för att få ekonomisk vinning av systemet i strid med lagen är annars att uppge en högre timlön och/eller fler arbetade timmar än den anställda får betalt för (BRÅ, 2015:8). Arbetsgivaren behåller mellanskillnaden på bekostnad av samhället, men också på bekostnad av den ofta utsatta och sårbara arbetskraft som utnyttjas till att jobba för oskäligt låga löner. Det är som Croall (2004) konstaterar ”de mest sårbara som exploateras mest”. Att gruppen av arbetskraft befinner sig i en utsatt position på arbetsmarknaden gör det sannolikt också lättare att komma undan med fusket⁵⁷. Möjligheten att ägna sig åt bedrägeri gällande anställningsstöd har enligt forskning lockat till sig företag som ägnar sig åt organiserad brottslighet, vilket är ytterligare en omständighet som gör situationen allvarlig (Skinnari, Korsell & Rönnblom, 2016).

Nya regler för nystartsjobben har införts i år i syfte att minska risken för utnyttjande av arbetskraft vid nystartsjobb⁵⁸. En förändring är att det framöver ställs krav på kollektivavtalsenliga löner, vilket minskar risken för löner som inbjuder till att systemet nyttjas felaktigt. Det är positivt, men det täpper inte helt igen luckorna för de bedrägerier som innebär att företag i praktiken betalar ut lägre summa än lönen som anges.

54 Den exakta omfattningen är svår att uppskatta.

55 Det förekommer bland annat också oegentligheter i samband med utbetalningar lönebidrag. Bidrag för att anställda personer med nedsatt arbetsförmåga (Se vidare SOU 2014:16).

56 Eller där det är svårt att kontrollera.

57 Uppträcket av brottsligheten kan vara beroende av att misstänkt låga löner uppmärksammas av den anställda. För en person som upplever sig vara i en beroendeställning kan detta vara svårt.

58 (<https://www.fora.se/foretag/nyheter-foretag/nystartsjobb/>)

3. Hur kan ett ekobrott inom handeln upptäckas och vad gör man när man misstänker ekobrott?

För den som arbetar i ett företag som betalar ut svarta löner kan den ekonomiska brottsligheten bli tydlig och uppenbar. Det vettigaste att göra i ett sådant läge är att rapportera oegentligheterna till Skattemyndigheten och att avlägsna sig från företaget för att inte lida den skada som det innebär att arbeta svart. Den svartarbetande hamnar helt utanför trygghetssystemen i samhället och får inga pensionsavsättningar som hjälper till att klara ålderdomen. Man kan bli av med jobbet när som helst, man är inte garanterad någon ersättning och utsikterna på arbetsmarknaden kan se dåliga ut när man inte kan visa formella meriter. Den svartarbetande saknar också den trygghet ett kollektivavtal ger och det stöd som ett fackligt medlemskap erbjuder. Finns det kopplingar till organiserad brottslighet kan situationen dessutom vara en risk för liv och hälsa. Systematiskt svartarbete urholkar dessutom hela samhällssystemet, vilket starkt motiverar att inte ha något som helst samröre med sådana företag.

I många bolag där ekobrottsligheten är grövre och mer avancerad är det främst eller endast de som styr verksamheten som är fullt medveten om brottsligheten. Under sådana omständigheter kan bevisbördan vara komplicerad att ansamla. Det finns dock inte sällan tecken på ekonomisk brottslighet som kan ligga till grund för att varsko myndigheter. Även om brottet som sådant kan vara svårt att bevisa finns det ofta förhållanden som kan vara tecken på oegentligheter.

För fackliga företrädare och branschorganisationer kan det vara av värde att vara uppmärksamma på sådana tecken. Det går att göra en enklare genomlysning av ett företag som bär tecken på att vara oseriöst, där brott mot kollektivtalet kan vara en av varningsklockorna. Som privatperson kan det vara bra att känna till tecknen på oegentligheter. Det kan hindra från samröre med oseriösa aktörer och ge underlag för att föra information om oegentligheter vidare om flera tecken sammanfaller⁵⁹. Bland tecknen kan följande nämnas (LO, 2017):

Företaget

- Antalet anställda i företaget är misstänkt låg i förhållande till företagets intäkter från löpande verksamhet.
- Arbetsgivaravgiften som betalas in är misstänkt låg, släpar efter eller har oregelbundenheter i sig som inte stämmer överens med hur verksamhetens drift fungerar.
- Redovisade intäkter som är orimligt låga.
- Stora kostnadsposter som inte har någon naturlig förklaring.
- Återkommande arbetsmarknadsstöd som är omfattande i förhållande till verksamhetens storlek.
- Tidigare upptaxeringsbeslut.
- Personer i styrelsen som sitter i en mängd styrelser utan någon rimlig koppling till verksamheten eller branschen.
- Stor och frekvent omsättning av styrelseledamöter som inte har någon uppenbar förklaring.

59

- Många fordon i förhållande till verksamhetens natur och företagets storlek.
- Priser som konsekvent över tiden är misstänkt låga.
- Försäljning som sker ”under bordet”.
- Underlåtande av utlämnade av kvitto vid försäljning.

Ägarskapet

- Ägare som nolltaxerar över flera år.
- Ägare som upptaxerats.
- Ägare med tidigare ekobrottsdomar
- Ägare som har ett mönster av systematiska konkurser.
- Personer som figurerar högt upp i företaget som är belagda med näringsförbud.

Ingen av de nämnda tecknen utgör i sig ett konkret och konklusivt bevis på att det föreligger ekobrottslighet i en verksamhet. Enskilda omständigheter som verkar märkliga kan ha helt naturliga förklaringar, vilket gör att man ska vara försiktig med att dra för stora växlar. Men om flera av de nämnda omständigheterna förekommer samtidigt kan företaget bli intressant att titta närmare på. Vid misstanke om ekobrott kan ett formulär skickas till närmaste Ekobrottsmyndighetens närmaste kontor, där misstanken preciseras⁶⁰.

I utredningar samarbetar Ekobrottsmyndigheteten bland annat med Skatteverkets skattebrottsenhet, vilket är ett organ som fungerar som en självständig verksamhetsgren⁶¹. Ofta handlar ekobrottsligheten om misstänkt skattebrott. Då kan det vara klokt att i första hand höra av sig till Skatteverket eftersom de besitter kompetensen att samla material och göra en bedömning⁶². Om deras utredning underbygger en misstanke anmäler Skatteverket misstanke om brott.

Tecknen på oegentligheter som nu har nämnts gäller ekobrott generellt. Ytterligare kunskap skulle kunna hjälpa till att skapa en checklista skraddarsydd för handeln. Den här rapporten utgör ett första steg i den riktningen, men det behövs ett tätare samarbete mellan branschens parter och mellan bransch och myndigheter för att all den kunskap som behövs i brottsbekämpningen ska kunna ansamlas.

Det är viktigt att inom ramen för dessa samarbeten hitta modeller för brottsbekämpning som hindrar att redan utsatt arbetskraft inte hamnar än mer i kläm. Det kan gälla papperslösa, funktionsnedsatta, men också etablerad arbetskraft som hamnat i en ond cirkel av svartarbete. Idag kan det finnas en tvekan inför att anmäla misstanke om ekobrott för att det kan försämra ens situation och ta bort den livlina som svartarbetet inneburit. Rör det sig om ekonomisk brottslighet med inslag av organiserad kriminalitet kan det finnas ett hot för liv och hälsa. Så länge samhället inte helt kan garantera försörjning och säkerhet för dem som rapporterar ekonomisk brottslighet finns en stor uppförsbacke i brottsbekämpningen. Det finns inga enkla lösningar, men det är viktigt att diskutera situationen för de arbetande som befinner sig i en utsatt position.

60 ”Blankett för anmälan om misstänkt ekobrottslighet” https://www.ekobrottsmyndigheten.se/Documents/Blanketter/Anmalan_misstankt_brottslighet_EBM-v5.pdf

61 ”Till dig som misstänker Ekobrott”: <https://skatteverket.se/download/18.7be5268414bea064694d236/1432812436431/Till+dig+som+%C3%A4r+misst%C3%A4nkt+f%C3%B6r+brott.pdf>

62 ”Formulär för att anmäla misstanke om skattebrott” <https://www.skatteverket.se/omoss/kontaktaoss/mejla/tipsaomskattefusk.4.7afdf8a313d3421e9a9561.html>

4. Slutsatser

Vilka typer av brott förekommer inom handeln?

Rapporten har kartlagt vilka ekobrott som förekommer inom handeln. Olika former av skattebrott och bedrägerier vid subventionerade anställningar förekommer. Den gemensamma nämnaren är att de rör företag som tillgodogör sig tillgångar (finansiella medel) som de inte har rätt till på samhällets bekostnad. Grovt uppdelat gör ekobrottslingar inom handeln något av följande (ofta en kombination av nedanstående):

- Döljer intäkter från verksamhet som helt undantas beskattning.
- Betalar ut svarta löner genom att frigöra eller använda kontanter.
- Säljer varor genom upplägg som gör att man underlåter att betala punktskatt.
- Skapar falska kostnader i verksamheten som bland annat kan användas för att möjliggöra momsbedrägerier.
- Skapar avancerade bolagsupplägg (inte sällan med internationella förgreningar) som möjliggör penningtvätt och momsbedrägerier.
- Fuskas med olika former av anställningsstöd.

Är ekobrottsligheten inom handeln omfattande?

Rapporten har visat att svaret på om brottsligheten är omfattande beror på vilket perspektiv som anläggs. Jämförs handeln med industrin är branschens totala dolda värdeskapande och svarta löner avsevärt större. Detta gäller både i absoluta tal och när talen sätts i relation till branschstorlek. Jämförs handeln med branscher som typiskt beskrivs som problembranscher som transport-, bygg- och restaurangbranschen blir bilden däremot mer splittrad. Med branschstorlek i beaktande utmärker sig inte handeln särskilt varken vad gäller dolt värdeskapande eller svarta löner. Men i absoluta tal är handeln sammantaget den bransch där de svarta löner som kunnat spåras är störst totalt. Med avseende på svartarbete placerar sig också handeln relativt högt i en branschjämförelse som tar hänsyn till branschstorlek. Detta motiverar att intresse riktas mot ekobrottsligheten inom handeln.

Att motverka svartarbete är ett viktigt led i att skapa en sundare handelsbransch, där branschens seriösa företag lider mindre förluster av snedvriden konkurrens. Det är ett viktigt steg i att åstadkomma en bransch där alla handelsanställda finns inom ramen för trygghetsystemen, och i seriösa företag med kollektivavtal. Den svartarbetande saknar helt anställningstrygghet, rätt till pension, rätt till föräldrapenning, ersättning vid arbetsplatsolycka som bland annat ett kollektivavtal kan ge tillgång till, samt rådgivning och stöd från en facklig part. De som arbetar svart i större utsträckning kan dessutom drabbas av rättsliga påföljder. Både branschens företag och branschens anställda förlorar på en utveckling där svartarbetet ökar i omfattning. Ett starkt fack och en högt uppbydd partsmodell kan vara en viktig del i att motverka en sådan utveckling.

Även de momsbedrägerier som förekommer inom branschen motiverar ett ökat fokus på handelns ekonomiska brottslighet. Omfattningen av momsbrottligheten är svår att beräkna, men mot bakgrund av att antalet anmälda brott har ökat de senaste fem åren finns det anledning att vara uppmärksam på utvecklingen inom handeln. Ett särskilt fokus på handeln är också motiverat av att den fria rörligheten inom EU, i kombination med digitalisering och ökad e-handel underlättar ekonomisk brottslighet. Mer avancerade brottsupp-

lägg med förgreningar över landsgränserna kan komma att bli vanligare om inte nya sätt att stävja den organiserade brottsligheten i en digitaliserad värld utvecklas. I rapporten har det utifrån verkliga rättsfall beskrivits hur brottsligheten kan gå till.

Att punktskattebrotten gällande försäljning av alkohol och tobak innebär miljarder i uteblivna skatteintäkter vet vi från studier som denna rapport presenterar. Beträffande tobak finns det tecken på att brottsligheten minskar något i omfattning. De stora skatteförlusterna fortsätter dock ligga på ungefär samma höga nivå, kring 2 miljarder. Gällande alkohol är det svårare att uttyda något tydligt mönster eftersom det saknas bra uppskattningar.

Karakteristisk för punktskattebrottsligheten är att den ändrat skepnad, vilket ställer brottsbekämpande myndigheter inför utmaningar. Regelrätt smuggling av alkohol har i stor utsträckning ersatts av spritbussar. Införseln av obeskattad tobak har också i stor utsträckning frångått ett klassiskt smugglingsupplägg. Istället för att smuggla utnyttjar företag uppskovet för momsbetalning. De för lagligt in cigaretterna i landet där brottet sedan sker.

Är ekobrottsligheten utbredd?

Alla resultat i denna rapport understödjer tesen att merparten av handelns företag inte ägnar sig åt ekonomisk brottslighet. Handeln befolkas huvudsakligen av seriösa aktörer. Återigen bör dock vikten av ytterligare kartläggningar av den ekonomiska brottsligheten inom handeln betonas, bland annat med avseende på frekvens i respektive delbransch.

Det verkar dock utifrån det material som existerar idag finnas delbranscher inom handeln och typer av företag där ekonomisk brottslighet är ett större problem. Ett exempel på detta är bilhandel⁶³. Inom handel med varor som har låg grad av spårbarhet finns också en förhöjd risk för ekobrottslighet. Detta gör exempelvis delar av hemelektronikbranschen sårbar, vilket har fått skattemyndigheten att ägna den särskild uppmärksamhet. Vi har kunnat se exempel på problematiken i de rättsfall av momsbedrägeri som presenterats i denna rapport. Brottsligheten sker i skärningspunkten mellan importör och detaljist, varför detaljisten ofta sannolikt är ovetande om den ekonomiska brottsligheten.

Vem begår ekobrott inom handeln?

Ekobrottsligheten tycks huvudsakligen vara begränsad till vissa segment av handel. I den meningen finns det underlag för att ringa in typiska ekobrott. Det verkar dock vara svårare att ringa in själva ekobrottslingen inom handeln utifrån vissa karaktärsdrag, att döma av den analys som gjorts. Det finns ett brett spektrum av ekobrottslingar. Ekobrottslingen kan vara väl etablerad i samhället, såväl som utsatt. Ekobrottslingen är ibland välutbildad och saknar ibland utbildning. Ekobrottslingen kan vara ostraffad eller insyltad i grov kriminalitet, och allting däremellan. Att det finns en sådan spännvidd gör brottsbekämpning problematisk. Det är en delförklaring till ekobrottslighetens stora mörkertal.

Ska man hårdra det visar dock forskning att den typiska ekonomiska brottslingen är en typisk medelvensson, men det gäller inte för den organiserade och avancerad brottslighet som breder ut sig i kölvattnet av den samhällsutveckling som beskrivits i rapporten.

63 Då inkluderande bilservice och handel med reservdelar.

Vad behöver göras för att förbättra bekämpandet av ekobrottslighet inom handeln?

Det har inom forskning talats om behovet av att skapa nya ”brottsförebyggande partnerskap” för att effektivare kunna bekämpa ekobrottslighet. Partnerskapet kräver ett brett spektrum av aktörer som samarbetar aktivt, aktörer så som myndigheter, branschorganisationer, konsumentorganisationer och andra intresseorganisationer (Alvesalo, Tombs, Virta & Whyte, 2006). Inom forskningen har det uttryckts ett behov av att aktörerna som befinner sig närmare arbetsplatser och brottsoffer ges en mer framskjuten position i brottsbekämpningen (Alvesalo, Tombs, Virta & Whyte, 2006). Här har både fack och arbetsgivarorganisationer en potential att fylla en viktig funktion.

Bekämpandet av ekobrottsligheten skulle inte minst kunna gynnas av ett mer aktivt partsamarbete mellan branschorganisationer, i samverkan med myndigheter och forskare, för att öka kunskapen och medvetenheten. Det behövs större kunskap om ekobrottslighetens omfattning, men också hur den ser ut ur geografisk synpunkt. Behovet av kartläggningar med avseende på delbranscher och företagsstorlek har också blivit tydlig genom denna rapport.

Ökad kunskap möjliggör inte bara ett ökat antal upptäckter och lagföringar av ekonomisk brottslighet. Ny kunskap skulle också kunna användas som underlag för att förhindra att det uppstår omständigheter som möjliggör organiserad ekonomisk brottslighet. Arbetet med att förebygga ekonomisk brottsligheten genom att se tidiga tecken är enligt forskning ett område där det finns stora utvecklingsmöjligheter (Skinnari, Korsell & Rönnholm, 2016)

Med en effektivare brottsbekämpning minskar den negativa samhällspåverkan. Handeln blir samtidigt en sundare bransch ur arbetstagar- och konkurrenssynpunkt. Detta skulle gynna det stora flertalet handelsföretag eftersom merparten handlare är seriösa aktörer, ofta med kollektivavtal och medlemskap i en branschorganisation.

Sammanfattningsvis har denna rapport utgjort en kartläggning för att öka medvetenheten och kunskapen om ekonomisk brottslighet kopplad till handelsbranschen. Förhoppningen är att den utgör ett startskott för nya samarbeten och ny kunskapsproduktion. En viktig fråga för samarbete är hur handeln kan åstadkomma en fungerande övergång till ett kontantlöst samhälle. Kontanter är en motor för flera typer av ekonomisk brottslighet. En annan viktig fråga att gemensamt ta tag i är exploateringen av sårbara och utsatta grupper av arbetskraft. Den frågan behöver komma högt upp på den politiska agendan. Bekämpandet av ekonomisk brottslighet har flera politiska dimensioner. Övergripande är det väsentligt att det drivs en politik som motverkar utanförskap, ojämnlighet och brist på solidaritet. Genom det avlägsnas mycket av det som är grogrunden för ekonomisk brottslighet.

Appendix

Andel företag (%) som upplever att de i stor utsträckning är utsatta för konkurrens från skattefuskande företag

	2007	2013	Diff
Hotell/Restaurang	63	49	-14
Transport	41	47	6
Bygg	48	33	-15
Övriga tjänstesektor	31	24	-7
Handel	36	17	-19
Tillverkning	25	13	-12
Jordbruk, skog, fiske	23	11	-12
Finans/fastighet	15	6	-9

Källförteckning

- Alaetho, T. (1999). *Motiv eller tillfälle eller både och?* Stockholm: Atlas, Arenagruppen.
- Alaetho, T. & Larsson, L. (2012). Vem är den ekonomiske brottslingen? – En jämförelse mellan länder och brottstyper. *Sociologisk forskning*, 49:1, s.25–44.
- Alaetho, T., Larsson, L. & Korsell, L. (red.) (2014). *Ekonomisk brottslighet*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesalo, A., Tombs, S. Virta, A. & Whyte, D. (2006). Re-imagining crime prevention: Controlling corporate crime? *Crime, Law and Social Change*, 45, s.1–25.
- Arbetsmiljöverket (2017). *Osund konkurrens 2016- Arbetsgivare i Sverige*. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Aubert, V. (1952). White-collar crime and social structure. *American Journal of Sociology*, 58:3, s.263–271.
- Bergqvist, M. (2000). *Ekonomisk brottslighet- en genomgång av begreppet*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Bergqvist, M. (2007). *Räkna med den ekonomiska brottsligheten: Om det kvantitativa studiet av ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms Universitet. (Doktorsavhandling)
- Bokföringslagen (1999:1078)*.
- Borås tidning (2016-04-14). *Brödernas momsbluffar ger pengar till terror*
- BRÅ (1996:5). *Ekonomisk brottslighet- Den rättsliga processen*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2007). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007- En genomgång av den allmänna brottslighetens utveckling 1975–2007*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2015:8). *Intyg som dörröppnare till välfärdssystemen*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2015:22). *Penningtvätt och annan penninghantering*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2016:9). *Bedrägeribrottsligheten i Sverige- Kartläggning och åtgärdsförslag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2017). *BRÅs Statistikdatabas över anmälda brott* <http://statistik.bra.se/solwebb/action/index>
- BRÅ (2017). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015 (Rapport 2017:5)*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Calvita, K., Pontell, H. & Tillman, R. (1997). *Big money crime: Fraud and politics in the savings and loan crises*. Berkeley: University of California Press.

- CAN (2016). *Registrerad och oregistrerad alkohol i Sveriges län*. Stockholm: CAN
- Carlén, S. & Berg, E. (2015). *I arbete eller åtgärd? – En studie av arbetsplatsförlagda insatser i handeln*. Stockholm: Handelsanställdas förbund.
- Carlén, S. & Rosenström, M. (2016). *De verkliga vinsterna i handeln*. Stockholm: Handelsanställdas förbund.
- Coleman, J.W. (1998). *The criminal elite: Understanding white-collar crime*. New York: St Martin's Press.
- Croall, H. (2004). *Lurad och förgiftad- att avslöja utsatthet för ekobrott*. Forskning om ekonomisk brottslighet rapport 2004:1. Stockholm: BRÅ.
- Dom (2012-06-21). B 3860-XXX.
- Dom (2016-07-13). B 14753-XXX.
- Endahl, O. (2008). The role of money in economic crime. *British Journal of Criminology*, 48, s.154–170.
- Eskeland, S. (1994). Rettssikkerhet og effektivitet ved bekjempelse av økonomisk kriminlitet. Ur Eskeland, S. & Høgetveit, E. *Økonomiske forbrytelser og straff- Juridiske grunnlagsproblemer*. Oslo: Gyldendal.
- Ekobrottsmyndigheten. *Blankett för anmälan om misstänkt ekobrottslighet* https://www.ekobrottsmyndigheten.se/Documents/Blanketter/Anmalan_misstankt_brottslighet_EBM-v5.pdf
- Ekobrottsmyndigheten (2012). *Ekobrottsmyndigheten förebygger och bekämpar ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- Ekobrottsmyndigheten (2014). *Ekobrottsmyndigheten lägesbild 2014*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- Ekobrottsmyndigheten (2015). *Att arbeta svart är riskfyllt och olagligt*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten. (Informationsbroschyr).
- Ekobrottsmyndigheten (2016). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild om ekonomisk brottslighet i Sverige 2016*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- Engdahl, O. (2011). White collar crime and informal social control. *Sociology Mind*, 1:2, s.81–89.
- ESV (2017:17). *Statens resultaträkning, balansräkning och finansieringsanalys*. Stockholm: Ekonomistyrningsverket.
- FORA (2017). (<https://www.fora.se/foretag/nyheter-foretag/nystartsjobb/>)
- Hagan, J. (1989). Why is there so little justice theory? Neglected macro- and micro-level links between organization and power. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 26, s.116–135.
- Holmquist, R. (2017). *Brotten i näringsverksamhet (Ekobrottsserien:2)*. Stockholm: Wolters Kluwer.

- Holmquist, R. & Lindmark, J. (2016). *Skatt och skattebrott (Ekobrottsserien:1)* Stockholm: Wolters Kluwer.
- HUI Research (2011). *Marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige.- En undersökning av marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige 2011*. Stockholm: HUI Research.
- HUI Research (2012). *Marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige.- En undersökning av marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige 2012*. Stockholm: HUI Research.
- HUI Research (2013). *Marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige.- En undersökning av marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige 2013*. Stockholm: HUI Research.
- Jacobson, H., Magnusson, D., Romare, J., Sjögren, H. & Thörn Berggren, I. (2012). *Svart, grått, vitt- en lärobok om ekonomisk brottslighet*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansen, P-O. (1990). Bare en faktura. Ur Johansen, P-O. *Studier i økonomisk kriminalitet*. Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett.
- Johansson et al. (2017). *Bokføring från början*. Lund: Liber.
- Kellgren, J. & Rosenlöf, E. (2014). *Om kampen mot skattefusks- i första hand avseende kontantbranscherna*. Stockholm: Jure förlag.
- Korsell, L. (2007). A theory of selection relating to economic crime. *Monatsschrift Für Kriminologie Unt Strafrechtsreform*, 2:3, s.140–157.
- Kronqvist, C., Runesson, H. & Sörgård, I. (1997). *Vad är ekobrott?* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Larsson, P. (1997). *Svarte klipp: Om Skatteunndragelser i frisørnaeringen*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Larsson, P. (2012). Regulating corporate crime: From punishment to self-regulation. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13:1, s.31–46.
- Lindgren, S-Å. (1999). Prioriterade och negligerade offer. Reflektioner över den ekonomiska brottslighetens viktologi. *Nordiskt Tidskrift for Kriminalvedenskab*. 86:2, s.81–104.
- Lindgren, S-Å. (2000). *From major swindles to minor fiddles- Themes in international white-collar crime research*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. (Rapport 2000:23).
- Lindgren, S-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet- Ett samhällsproblem med förhinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindgren, S-Å. (2002). *Economic crime in Sweden- An essentially contested issue*. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Lindkvist, G. & Lyhagen, C. (2014). *Skatte- och brottsmål i kontantbranschen- Prövning och bevisföring i mål om oredovisade löner och intäkter*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- LO (2017). *LO-distriktets ekobrottsutbildning*, 2017-04-19.
- Länsstyrelserna (2014). *Åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism*
- Messner, S.F. & Rosenfeld, R. (2001). *Crime and the American dream*. Belmont: Wadsworth Publishing.

- Mestrovic, S. (1991). *The coming of fin de siècle: The application of Durkheim's sociology to modernity and postmodernity*. London: Routledge.
- PWC (2016). *Global Economic Crime Survey 2016- Resultat från Sverige*. http://cdn2.hubspot.net/hubfs/315629/Crime_Survey/crime-survey_2016.pdf?t=1502110658152)
- Ring, J. (2003). Social bakgrund hos skattebrottslingar och stöldbrottslingar. Ur BRÅ (2003:3). *Skattefifflare och tjuvar*. Stockholm: Brottsförbyggande rådet.
- SCB (1999). *Nyckeltalshandboken*. Örebro/Stockholm: SCB.
- SCB (2008). *Svart arbete i Nationalräkenskaperna (1.1.6 Dold ekonomi)*. Örebro/Stockholm: SCB.
- SCB (2017). *Företagens ekonomi*. (Statistiksammanställning över balans- och resultaträkningsposter).
- Skattebrottslagen (1971:69)*.
- Skinnari, J. & Korsell, L. (2016). The illicit tobacco market in Sweden- from smuggling to warehousing. *Trends in Organized Crime*, 19:3–4, s.273–299.
- Skinnari, J., Korsell, L. & Rönnblom, H. (2016). Welfare fraud and infiltration in Sweden. Ur Savona, E.U., Riccardi, M. & Berlusconi, G. (red.). *Organized crime in European business*. London: Routledge.
- SKV (2017). *Formulär för att anmäla misstanke om skattebrott*. <https://www.skatteverket.se/omoss/kontaktaoss/mejla/tipsaomskattefusk.4.7afdf8a313d3421e9a9561.html>
- SKV (2017). *Till dig som misstänker Ekobrott*. <https://skatteverket.se/download/18.7be5268414bea064694d236/1432812436431/Till+dig+som+%C3%A4r+misst%C3%A4nkt+f%C3%B6r+brott.pdf>
- SKV (2007). *Skatter i Sverige- Statistik årsbok*. SKV 152:10. Stockholm: Skatteverket.
- SKV (2013). *Skatteverkets företagsundersökning 2013*. Stockholm: Skatteverket.
- SKV (2014). *Skattefelets utveckling i Sverige 2007–2012*. Skatteverket: Stockholm
- SKV (2014b). *Momsbroschyren*. SKV 552. Stockholm: Skatteverket.
- SKV (2015). *Svartarbete och social dumpning- förslag på personalliggare i ytterligare verksamheter*. Stockholm: Skatteverket.
- SKV (2015b). *Momsbedrägerier vid gränsöverskridande handel*. Skatteverket 2015-02-17.
- SKV (2017). *Resultat från de årliga attitydundersökningarna 2016*. Stockholm: Skatteverket.
- SOU (2014:16). *Det ska vara lätt att göra rätt- Åtgärder mot felaktiga utbetalningar inom den arbetsmarknadspolitiska verksamheten*.
- SOU (2017:37). *Kvalificerad välfärdsbrottslighet- förebygga, förhindra, upptäcka och beivra*. (Betänkande av Utredningen om organiserad och systematisk ekonomisk brottslighet mot välfärden).
- SVD (2017-01-05). *Grova ekobrott ökar kraftigt- inga offerlösa brott*.

- SVT (2017-09-14). *Organiserad brottslighet tvingar Arbetsförmedlingen att betala tillbaka tre miljarder kronor.*
- Tobaksfakta (2015). *Cigaretter den mest smugglade varan*
- Tobaksleverantörsföreningen och KPMG (2015; 2016). *Obeskattade cigaretter- En undersökning av marknaden för obeskattade cigaretter i Sverige.*
- Träskman, P.O. (1977). *Ekonomisk kriminalitet*. Nordiska rådet, 1977:25. Hämtat ur Alaletho, Larsson & Korsell, (2014).
- Träskman, P.O. (2007). *Hur gick det sedan med bekämpningen av ekonomiska brott? Erfarenhet från Sverige*. Lund: Lunds universitet.
- Tullverket (2016). *Nationell beslagsstatistik* (Statistik hämtad ur Tullverkets statistikdatabas).
- Waring, E. et al. (1995). White collar crime and anomie. I Adler, F. & Laufer, W.S. (red.) *The legacy of anomie theory*. New Jersey: Transaction Publisher.
- Weisburd, D. et al. (2001). *White collar crime and criminal careers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Du når
Handels Direkt
på 0771-666 444

Hos Handels Direkt får du personlig rådgivning i frågor som rör ditt medlemskap, jobbet och arbetslivet. Det kan vara allt från anställningsvillkor, löner, arbetsmiljön, rättigheter och medlemsförmåner till frågor om din medlemsavgift.

Du når Handels Direkt alla vardagar 8-18 på 0771-666 444, oavsett var du bor.

Handelsanställdas förbund